

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

ŘÍMSKÁ SPOLEČNOST A CÍRKEV VE 4. STOLETÍ

ROMAN SOCIETY AND CHURCH DURING THE 4TH CENTURY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

VEDOUCÍ PRÁCE

ThDr. KAMILA VEVERKOVÁ, ThD.

AUTOR

JOSEF JAROŠ

PRAHA 2015

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval ThDr. Kamile Veverkové, Th.D. za cenné připomínky a odborné rady, kterými přispěla k vypracování této bakalářské práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Římská společnost a církev ve 4. století zpracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a moje práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 16.2. 2015

Josef Jaroš

Anotace

Bakalářská práce Římská společnost a církev ve 4.století se zabývá vztahem římského státu a společnosti ke křesťanské církvi. Problematika je stručně popsána již od poloviny třetího století, aby bylo možné pochopit jednak klíčový zvrat na přelomu třetího a čtvrtého století, ale především pak zkoumané vztahy během století čtvrtého.

Proto se práce věnuje i otázkám hospodářským a obecné situaci římského impéria, z níž pak vychází důvody pro rostoucí příklon populace ke křesťanské víře. Zároveň práce hledá odpověď na otázku do jaké míry římští císařové, počínaje Konstantinem I. Velikým, byli v nitru skutečnými křesťany či jen obratně využívali sílícího náboženství pro své osobní cíle.

Práce nenechává bez povšimnutí ani počínající úpadek římské říše a zkoumá, zda a nakolik na něj mohla mít vliv v té době již státní křesťanská, katolická, církev. V této souvislosti jsou porovnávány názory několika historiků, kteří se uvedenou problematikou zabývali.

Klíčová slova

Římská říše, Konstantin I. Veliký, křesťanství, katolická církev, stát a církev.

Annotation

The work *The Roman Society and Church in the 4th Century* deals with the relationship of the Roman state and the society to Christian church. The problem is briefly described already from the half of the third century to be able to understand both the crucial twist in the turn of the third and fourth century and, in particular then, the investigated relations in the fourth century.

The work therefore addresses also economic issues and the situation of Roman Empire in general - the reasons for the growing inclination of population to Christian faith can be derived from that. Simultaneously, the work looks for an answer to the question to what extent Roman emperors (beginning with Constantine I the Great) were true Christians in their hearts or whether they just skillfully exploited the growing religion for their personal goals.

The work does not leave the starting fall of Roman Empire unnoticed and examines if and to what extent Christian church, at the time already state, could have influenced it. Opinions of several historians, who have dealt with these issues, are compared in this regard.

Key Words

Roman Empire, Constantine I. The Great, Christianity, Catholic Church, State and Church.

OBSAH

ÚVOD	8
1. ŘÍMSKÁ SPOLEČNOST NA PŘELOMU 3. A 4. STOLETÍ	10
1.1 Počátky úpadku římské říše ve druhé pol. 3. století	10
1.2 Diocletianova tetrarchie	13
1.3 Rozpad tetrarchie	16
1.4 Shrnutí	17
2. CÍRKEV NA PŘELOMU 3. A 4. STOLETÍ	18
2.1 Stát a křesťané do roku 250 n.l.	18
2.2 Předkonstantinovská církev do roku 311 n.l.	22
2.3 Náboženské rozepře na přelomu století	28
2.4 Shrnutí	32
3. KONSTANTINOVSKÝ OBRAT	35
3.1 Konstantin I. Veliký	35
3.2 Stát a církev za vlády Konstantina I.	40
3.3 Shrnutí	44
4. POKONSTANTINOVSKÉ OBDOBÍ	46
4.1 Situace za vlády Konstantinových synů	46
4.2 Julianus Apostata a pokus o zvrát	50
4.3 Říšská církev a život v říši na konci 4. století	52
4.4 Teologické spory ve 4. století	57
4.5 Církev a její vliv na římskou říši	60
4.6 Shrnutí	63
ZÁVĚR	65
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ODBORNÝCH ZDROJŮ	67
SUMMARY	72

SEZNAM ZKRATEK

srov.	srovnej
ed.	editor
alt.	alternativně
s.	stran
str.	stránka (y)

ÚVOD

Téma mé bakalářské práce Římská společnost a církve ve 4. století jsem zvolil jednak z důvodu dlouhodobého zájmu o období vzestupu a pádu římské říše, především však z důvodu zájmu o nalezení odpovědi na otázku zda vůbec a případně do jaké míry přispělo křesťanství, respektive církve katolická, k úpadku a následně samotnému zhroucení římského impéria.

Jsem si vědom, že možnost nalézt odpověď na tuto složitou otázku dalece přesahuje možnosti bakalářské práce, proto je můj cíl výrazně skromnější. Prostřednictvím především deskriptivní metody (tedy popisné metody poznávání) a z části kontextuální analýzy prozkoumat situaci v říši římské v průběhu 4. století z pohledu římské společnosti a křesťanské církve, prozkoumat rovněž vztahy mezi společností a církví a na základě tohoto poznání se pokusit o zodpovězení otázek o vztahu římské společnosti ke křesťanství během čtvrtého století, o upřímnosti víry římských pokonstantinovských císařů včetně Konstantina samého a učinit předběžný závěr o vlivu křesťanství na probíhající úpadek říše římské, především její západní části.

V kapitole první je stručně popsána situace v římské společnosti na přelomu třetího a čtvrtého století s důrazem na důvody počínajícího úpadku říše, záblesk naděje na návrat moci impéria v podobě Diocletianovi tetrarchie a následného rozpadu tohoto systému. Kapitola je věnována především ekonomicko-společenským aspektům a jevům, jako výchozím faktorům pro další vývoj v římské společnosti ve sledovaném čtvrtém století.

Druhá kapitola se období, popsanému v kapitole první, věnuje zcela z pohledu křesťanské církve a její situace. V úvodu velmi stručně mapuje situaci a pronásledování křesťanů do roku 250, zároveň seznamuje s postavením a organizací

církve před konstantinovským obratem, tedy církve, jenž je čímkoliv jiným než církví státní. Nepominuty jsou rovněž systém pronásledování křesťanů od roku 250 až do jeho faktického skončení v roce 311 a náboženské spory a rozepře na přelomu třetího a čtvrtého století.

Třetí kapitola je v první části zcela věnována císaři Konstantinu I. Velikému, jeho cestě k uchopení moci, vládě a církevní politice a vlivu na společnost a církev samu. Druhá část třetí kapitoly seznamuje s postupným a zcela klíčovým prorůstáním římského státu s církví a hodnotí dopady této dějinné symbiosy.

Kapitola čtvrtá sleduje vztah společnosti a církve v období Konstantinových nástupců, od vlády jeho synů, přes neúspěšný pokus o zpětný obrat císaře Juliana až po vládu Theodosia I. Velikého. Kapitola rovněž líčí hospodářskou situaci ve společnosti ve druhé polovině čtvrtého století a organizaci a činnost nyní již státní, říšské, katolické církve včetně dobových teologických sporů. Závěrem je popsán vliv křesťanství na pozdní římskou říši v jejím počínajícím a nezvratném úpadku.

Ve své práci jsem se pokusil primárně vyjít zejména z děl novodobých autorů, českých i zahraničních, přesto jsem se úmyslně nevyhnul i postřehům Edwarda Gibbona¹. Jeho názory na úpadek římské říše dodnes zejména v anglosaských zemích částečně formují obecné povědomí. Je však nezbytné říci, že moderní historikové jeho závěry již nemohou přijímat. Zejména Gibbon adekvátně nezohlednil hospodářské a sociální aspekty kritické doby, jeho dílo bylo spíše dílem literárním, než věcnou analýzou a nevytvořil ani žádnou vlastní ucelenou teorii.

---

¹ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 81, ISBN: 01-094-83.

1. ŘÍMSKÁ SPOLEČNOST NA PŘELOMU 3. A 4. STOLETÍ

Nezbytným úvodem pro zkoumání situace římské společnosti a církve ve čtvrtém století je alespoň stručný exkurz do situace na přelomu století. Vzhledem k tomu, že je vztahu mezi společností a církví v tomto kritickém období věnována celá následující kapitola, v této se omezují pouze na aspekty ekonomicko-politické, a to ty, které jsou určujícími pro události čtvrtého století.

1.1 Počátky úpadku římské říše ve druhé polovině 3. století

Polovina třetího století byla z pohledu říše římské ve znamení kritické situace, kdy hrozil úplný rozklad impéria. V podstatě po celé délce římské hranice opakovaně pronikali na říšské území tzv. barbarské kmeny, ať již šlo o Góty, Germány, Alamany, Franky, Heruly nebo na východě Peršany, nástupce parthské říše².

Ruku v ruce s vojenskými neúspěchy a drancováním římského území přicházel i postupný úpadek hospodářský. Předpoklad, že mince obsahují drahé kovy, odpovídající udávané hodnotě, přestával platit, respektive z důvodu neustále rostoucí peněžní potřeby vlády klesala váha mincí, zejména stříbrných. Inflace dosáhla v letech 258-275 ve většině říše tisíc procent³. Tím pochopitelně došlo mimo jiné k znehodnocení žoldu vojáků a platu státních zaměstnanců, což nutilo vládnoucí císaře zavádět opatření eliminující tyto nepříjemné jevy, jako byli zejména mimořádné peněžní dary vojsku, na němž byli

---

² BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Stěhování národů*. 3. vydání, Praha: Vyšehrad, 2014, str.416, ISBN 978-80-7429-305-4.

³ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 315. ISBN 978-80-7381-769-5

císaři do značné míry závislí. O obsazení pozice římského císaře rozhodovala v této době fakticky armáda, nikoliv, jako dříve, senát. Finance na takovéto výdaje byli nuceni získávat pomocí zvyšující se daňové zátěže. Nicméně zmíněná inflace způsobovala takový růst cen, že všechny brutálně vydržené daně nebyly v posledku nic platné a vláda byla nucena uchýlovat se k dalším prostředkům zvyšujícím příjem, jako byli konfiskace osobních majetků či daně v naturáliích⁴.

Hospodářské problémy tak v důsledku dopadaly fakticky na většinu římské společnosti, jak na chudé vrstvy obyvatel, tak na středně majetné městské kuriály a venkovské statkáře, na něž doléhala hmotná odpovědnost za vybrání předepsaných daní⁵, které zhusta sloužily k výživě vojenské posádky ležící v příslušné provincii.

Za této situace se v průběhu padesáti let vystříдалo v roli císaře dvaadvacet mužů, nepočítaje uzurpátory, kterých dle sbírky *Historia Augusta* lze napočítat třicet⁶. Někteří badatelé uvádějí i vyšší počty, a to až padesát uzurpátorů⁷. Je zřejmé, že zmatek plynoucí z neustálého střídání císařů a samozvaných uzurpátorů, v kombinaci s neschopností římské armády zabránit systematickému pronikání barbarských kmenů přes římské hranice, vedl k ohrožení samotné existence římského impéria. Již od první poloviny třetího století Gótové na dolním Dunaji drancovali Thrákii a Moesii, Dákii pak pustošil kmen Karpů. V roce 251 dokonce v bitvě u Abrittu rozdrtila armáda gótského náčelníka Knivy vojsko císaře Decia, který sám i se svým synem v bitvě padl⁸. Neporazitelnost římských legií byla již v této době definitivně pouhým mýtem.

---

⁴ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 316. ISBN 978-80-7381-769-5

⁵ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 23, ISBN 80-7021-386-8

⁶ Tamtéž, str. 17

⁷ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 308. ISBN 978-80-7381-769-5

⁸ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 19, ISBN 80-7021-386-8

Okolo roku 255 navíc začali Germáni, technicky již vyspělejší, plenit římské území po nájezdech z moře. Za obět jejich drancování padlo postupně jižní pobřeží Černého moře, města Nikomédia, Nikaia a Prúsa. Následně se útoky přesunuly na středomořské ostrovy, dokonce na Rhodos, Krétu i Kypr. Ušetřeno nezůstalo ani Řecko, drancování Herulů podlehl Korint, Olympia, Argos i Sparta a Athény. Těžkému plenění neunikla ani Galie se svými městy, ani Hispánie a zejména Tarraco⁹.

Nešlo však jen o loupeživé nájezdy, ale docházelo i k reálným ztrátám území. Dákií, římské území ovládané již od dob císaře Traiana, císař Aurelianus v roce 271 dokonce po opakovaném drancování raději vyklidil. Po soustavných útocích Germánů pak Řím ztratil provincii Agri Decumates mezi horním Dunajem a Rýnem.

O nic lepší nebyla situace ve východní části impéria. Artaxerxés, jenž si nárokoval všechna asijská území dříve patřící do staroperské říše, dobyl již v první polovině třetího století dvě významná města pod římskou správou, Nisbis a Karrhai. Okolo poloviny třetího století Římané podlehl perské armádě u Barbalissu, což vyústilo v pád měst jako Dura-Europos či Antiochie. Snaha císaře Valeriána o zvrát situace nejenže nepřinesla kýžený efekt, ale sám Valerianus upadl do perského zajetí, což znamenalo ohromný triumf perského vládce Šápúra I. a strašlivé ponížení Říma. V poslední čtvrtině třetího století navíc vdova po vládcí Palmýry Odainathovi, Zenobia, ovládla Egypt a římskou Arábii.

Za této situace přichází na scénu ctitel Neporazitelného Slunce (*Sol invictus*) císař Aurelianus (císařem 270-275), který rázně zahájil kroky vedoucí k opětovnému sjednocení římské říše. Nejprve porazil barbarská vojska na hranicích říše

---

⁹ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 20-21, ISBN 80-7021-386-8.

na Dunaji¹⁰ a následně se vydal sjednat pořádek na východ. Po dvou porážkách od Aurelianova armády, nejprve u Antiochie, poté u Edessy, se Zenobia stáhla do Palmýry, která po římském obléhání (r. 272) následně kapitulovala. Krátce poté, po další vzpouře proti Římu byla Palmýra rozhněvaným Aurelianem zcela zpusťošena. Aurelianus sjednal pořádek rovněž v Alexandrii a v Římě byl uvítán s nadšením a s nejvyšším poctami¹¹. Aurelianovým odražením několika dalších vpádů barbarů spolu se zničením Zenobiina království skončila nejhorší část období politické nestability, hospodářského úpadku a zoufalé neschopnosti obrany římských hranic.

1.2. Diocletianova tetrarchie

Přes nesporné zásluhy císaře Aureliana, kterým předcházely i dílčí vojenské úspěchy v první kapitole nezmiňovaných císařů Claudia Gothica a Galliena¹², to byl teprve císař Gaius Aurelius Valerius Diocletianus (císařem 284-305), který dovršil dílo svých předchůdců, reformoval říši a dokázal ji tak na další dlouhé roky zajistit stabilitu.

V rámci své prvotní snahy zajistit uvnitř říše klid směřoval svou první aktivitu do Galie, s cílem potlačit povstání galských zemědělců, takzvaných bagaudů. Bojem s nimi pověřil velitele dunajských legií Maximiana. Ačkoliv to byl jeho přítel a krajan, z obav před jeho případnou uzurpací, jmenoval ho roku 285 svým spoluvladařem v hodnosti caesar (příjmením Herculus). Diocletianus sám užíval titul augustus (příjmením

---

¹⁰ ZOSIMOS. *Stesky posledního Římana*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 33, 01-040-83

¹¹ ZOSIMOS. *Stesky posledního Římana*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 41, 01-040-83

¹² GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 313. ISBN 978-80-7381-769-5

Jovius)¹³. Po úspěšném potlačení povstání v Galii jmenoval Diocletian i Maximiana do hodnosti augusta.

Na první pohled se mohlo zdát, že došlo k rozdělení říše. Nicméně ačkoliv si byli oba augustové formálně rovni, Diocletianus měl postavení prvního z nich. Diocletianus měl ve správě východ a Maximianus řídil západní část říše, císařské edikty však vydává jménem obou právě Diocletianus. Na přelomu století, po dalších úspěšných bojích s Alamany, Sarmaty a Araby a po uzurpací Carausiově, jenž se dočasně zmocnil Británie, rozšířil Diocletianus vládnoucí kolegium o dva caesary.

Od roku 293 se stal jeho caesarem Galerius a Maximianovým Constantius řečený Chlorus¹⁴, přičemž každý získal do správy určitou oblast. Touto Diocletianovou tetrarchií byl fakticky založen císařský dominát, tedy systém císařské vlády, který již ani nepředstírá návaznost na tradice římské republiky. Poddaným je císař pánem a bohem (*Dominus et Deus*) a vše týkající se císaře a jeho rodiny je posvátné¹⁵. Za tetrarchií císaře Diocletiana zůstala řada významných reforem. Byl zvýšen počet provincií z padesáti na sto, respektive všechny větší provincie byly zmenšeny. Zmenšením provincií sledoval Diocletianus skutečnost, že jejich správcové budou mít méně příležitostí ke vzpourám a případným uzurpacím. Dále byly provincie sdruženy do dvanácti větších celků nazývaných *diocesis* (diecéze), kterou řídil *vicarius* (vikář) a ten podléhal *praefectus paetorio* (pretoriánský prefekt)¹⁶.

Diocletianus rovněž reformoval římskou armádu. Zrušil souvislou obranou linii a na místo ní zřídil pohraniční jednotky zvané *limitanei* a mobilní jednotky, používané tam,

---

¹³ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 33, ISBN 80-7021-386-8

¹⁴ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 33-34, ISBN 80-7021-386-8

¹⁵ Tamtéž, str. 34-35

¹⁶ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 332, ISBN 978-80-7381-769-5

kde bylo zrovna zapotřebí, zvané *comitatenses*¹⁷. Podstatné změny doznala i oblast daní. Jelikož vzhledem k výše zmíněné ohromné inflaci klesala hodnota peněz, odvrátil se císař od daní nepřímých k daním přímým, přičemž klíčová byla naturální daň pozemková, počítána z výměry obhospodařované půdy sloužící k obživě jednoho člověka (*capitatio-iguatio*)¹⁸. Povinnost zemědělských dodávek (*annona*) v důsledku donutila zemědělce zůstat na obdělávané půdě (ve městech obdobně řemeslníky) a dala fakticky základ budoucímu feudálnímu systému, ačkoliv je tento závěr nejnovějšími poznatky vyvracen¹⁹. Nepříznivou ekonomickou situací se snažil císař řešit v roce 301 ediktem o maximální výši cen zboží a maximálních mzdách. Ačkoliv porušování tohoto zákona bylo sankcionováno hrdelním trestem²⁰, neměli tetrarchové v rukách nástroje, jak nařízení efektivně vymáhat a podcenili rovněž odlišnosti různých místních podmínek. Důsledkem pak byla opět rostoucí inflace. Neúspěšnou byla následně i Diocletianova měnová reforma, kdy se pokusil z důvodu nedostatku cenných kovů stanovit pevný poměr mezi mincemi z běžných kovů a kovů vzácných²¹. Cenné mince však z trhu rychle zmizeli a inflaci se nepodařilo zabránit.

Říši se alespoň po dlouhých letech začalo celkem pravidelně dařit vojensky. Mezi lety 293-297 tak tetrarcha Constantinus Chlorus ovládl zpět Británii a na Rýně rozdrtil Alamany. Maximianus zvítězil nad Karpy, maurskými kmeny, v Africe, i nad tamějším uzurpátorem Julianem. Galerius pak porazil Sarmaty a Markomany na Dunaji a přes počáteční porážku nakonec slavně zvítězil v Arménii nad Peršany²².

---

¹⁷ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 36, ISBN 80-7021-386-8

¹⁸ Tamtéž, str. 37

¹⁹ KOLENDO, Jerzy. Rolník. In *Římský člověk a jeho svět*. ed. GIARDINA, Andrea. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2014, str. 211, ISBN: 978-80-7429-072-5

²⁰ BURIAN, Jan. *Zánik antiky*. 1. vydání, Praha: SPN, 1972, str. 31, ISBN 14-505-72.

²¹ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 333-334. ISBN 978-80-7381-769-5

²² ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 39-40, ISBN 80-7021-386-8

1.3. Rozpad tetrarchie

Jak bylo ukázáno v předchozí kapitole, císaři Diocletianovi se podařilo zabránit hrozícímu, zejména vojenskému, zhroucení říše. Přes veškerou snahu však ekonomická politika jeho tetrarchie žádný zásadní obrat k lepšímu nepřinesla. Naopak, důsledkem stabilizace impéria byl neustále se zvyšující daňový útlak a utrpení běžných obyvatel. Dokonce postupné znevolňování řemeslníků a rolníků, z důvodu neschopnosti státu jinými cestami zabezpečit běžný hospodářský život říše, bývá označováno za jeden z podstatných rysů hospodářství pozdní antiky²³.

Co se týče systému vládnutí, Diocletianus předpokládal pokračování tetrarchie. Tedy po odstoupení augustů na jejich místo nastoupí stávající caseaři a ti si vyberou každý svého nástupce, nového caesara. Ihned po Diocletianově odstoupení, o kterém bude pojednáno později, se však ukázala nefunkčnost tohoto systému. V literatuře se lze setkat s názorem, že právě tento systém, který nepracoval s pokrevní linií nástupnictví, se stal přímou příčinou dalšího rozhoření boje o císařský trůn²⁴, ze kterého vyšel nakonec vítězně zásadní císař nejen čtvrtého století, Konstantin I. Veliký. Roku 303, s ohledem na svůj věk a ne již zcela dobrý zdravotní stav, rozhodl se císař Diocletianus abdikovat a o tomtéž přesvědčil augusta Maximiana. Záležitost zcela nevídaná, a historicky první v římské říši, se stala účinnou v květnu roku 305. Na jejich místa tak usedl jako augustus-Jovius Galerius a druhým augustem se stal Constantius. Caesarem Galeria se pak stal jeho synovec Maximianus Daia a caesarem Constantia Severus. Téměř okamžitě se však ukázalo, že celý systém tetrarchie fungoval pouze pod záštitou osobnosti Diocletianovi, a po jeho odchodu na odpočinek se tetrarchie začala záhy hroutit.

---

²³ BURIAN, Jan. *Zánik antiky*. 1. vydání, Praha: SPN, 1972, str. 27, ISBN 14-505-72

²⁴ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 46, ISBN 80-7021-386-8

Severus i Maximinus Daia byli caesaři prosazeni augustem Galeriem, tedy fakticky byli řízeni jím. Augustus Constantius, ač ovládal největší území, byl v celku osamocen a navíc roku 306 náhle zemřel. V tu chvíli přichází na scénu opominutí pokrevní dědicové, syn Maximiana Maxentius a Konstantinus, syn Constantiův²⁵. A právě Konstantina svolala bez ohledu na zbylé tetrarchy Constantiova armáda rovnou císařem-augustem, což byl počátek nastávajících zmatků a bojů o moc v prvních dvou dekádách čtvrtého století, kterým se budu podrobně věnovat ve 3. oddíle, zcela věnovanému císaři Konstantinovi a jeho prokřesťanskému obratu v náboženském směřování říše.

1.4. Shrnutí

Závěrem první kapitoly lze konstatovat, že císařové Aurelianus a zejména Diokletianus zastavili hrozící zhroucení římské říše, bičované vpády a drancováním barbarů i postihované částečnými ztrátami území. Navíc za situaci hospodářské krize, kdy byly neustále zvyšovány daně, měna soustavně ztrácěla hodnotu, docházelo k hyperinflaci a následkem přijímaných opatření státu pak k faktickému znevolňování zemědělců a řemeslníků. Zatímco územní celistvost se podařilo zachránit a vojensky a správně říši rehabilitovat, ekonomické potíže přetrvávají i nadále na počátku čtvrtého století. Navíc dochází k rozpadu tetrachie, systému vládnutí nastaveného císařem-zachráncem Diocletianem, a to defacto ihned po jeho abdikaci a odchodu na odpočinek.

---

²⁵ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 47, ISBN 80-7021-386-8

2. CÍRKEV NA PŘELOMU 3. A 4. STOLETÍ

V předchozí kapitole jsem popsal určující ekonomicko-politická fakta pro vývoj událostí ve čtvrtém století. Pro naplnění cíle práce, jímž je vztah římské společnosti a církve, je nyní nutné prozkoumat výchozí situaci, tedy přelom třetího a čtvrtého století, z pohledu křesťanské církve a jejího vztahu ke společnosti, respektive vztahu společnosti k církvi.

2.1. Stát a křesťané do roku 250 n.l.

Jaký byl vztah římského státu ke křesťanům, jaké důvody vedly císaře k jejich nejprve nahodilému pronásledování bez právního základu a později k systematickému potlačování a jaká byla pozice křesťanské církve vůči většinové společnosti. To jsou otázky, které je nutné stručně zodpovědět, aby bylo možné správně popsat a pochopit vývoj ve zkoumaném čtvrtém století. Ve vztahu římského státu ke křesťanům, od roku nula do roku 311, lze stanovit tři etapy²⁶ (někteří autoři uvádějí dvě vývojové fáze²⁷). První zahrnuje období zhruba do roku 100, druhé od roku 100 do roku 250 a poslední pak od roku 250 do roku 311. A právě první dvě období budou předmětem následujících řádek.

V první etapě římský stát křesťanství, jehož vyznavači byli především lidé z nejnižších společenských vrstev, toleroval, či spíše trpěl jako *religio licita*. Tomu jistě napomohl obecný polytheismus římské říše, který bez valného zájmu dovolil v impériu existovat mnohým jiným náboženstvím, než bylo oficiální římské. Ostatně i křesťanství bylo dlouho považováno pouze za židovskou sektu, slovy historika Gibbona „Židé byli

---

²⁶ FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: KN, 2006, str.49, ISBN: 80-7195-082-3.

²⁷ srov. HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 36, ISBN 80-85959-38-0.

*národ ctící náboženství otců, křesťané sekta, která je opustila*²⁸". Proto v první etapě došlo fakticky pouze ke dvěma větším útokům, oba však měli charakter nahodilý a neměli právní základ²⁹. Roku 64 římský císař Nero svrhl na křesťany vinu za rozsáhlý požár města a následně nechal množství vyznavačů křesťanství popravit, mezi nimi pravděpodobně rovněž apoštoly Petra a Pavla. Ke druhému pak došlo za císaře Domitiana v letech 81-96, na jehož vědomý útlak křesťanů odkazuje historik Eusebius³⁰.

V období do roku 250 je již křesťanství považováno za samostatné náboženství, když však bylo pronásledováno, tak jako *religio illicita*, tedy nepřátelské státu a lidu. Klíčovým dokumentem tohoto období je korespondence správce Bithynie Plinia mladšího s císařem Traianem. Správce Plinius se okolo roku 112 v dopise ptá císaře, kterak přistupovat ke křesťanům. S ohledem na to, že Plinius od svého mládí působil jako právník, stal se senátorem a obsadil dokonce i křeslo konzula, je patrné, že v této době neexistovaly žádné zákony proti křesťanům s obecnou platností³¹, kterými by se mohl řídit. Traianus ve své odpovědi konstatuje, že křesťané jsou sice nepřátelé státu, nicméně není nutné po nich aktivně pátrat. Co se týče případných udání, tak anonymní formu císař odmítá, ostatní požaduje řádně dosvědčit. Stejně tak, kdo účinně popře, že je křesťan (např. modlitbou římským bohům), obdrží milost³². Nicméně za Traianovi vlády mučednickou smrtí zemřel například Ignatius, biskup z Antiochie. V zásadě se však dá říci, že v této vývojové etapě vztahu římské společnosti a křesťanství docházelo pouze k místním a občasným reakcím

---

²⁸ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 81, ISBN: 01-094-83.

²⁹ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 63, ISBN: 978-80-7017-064-9.

³⁰ EUSEBIUS. *Desatero knih historie církevní*. Praha: Arcibiskupský seminář, 1885, str. 120-123.

³¹ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 93, ISBN: 01-094-83.

³² FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: KN, 2006, str.50-51, ISBN: 80-7195-082-3.

státní moci proti fanatikům či římské moci zdajícím se nebezpečným církevním představitelům. Ostatně, dle Češky se ve druhé polovině druhého století církev cítila ohrožena více heretiky, zejména gnostiky a montanisty, než perzekucí státu³³.

Navíc nástupce císaře Traiana, císař Hadrian, roku 117 vydal obdobné stanovisko, jako jeho předchůdce, když v dopise správci Asie Fundadovi zakázal vyhovovat přání lůzy a anonymním udáním. Křesťané nadále umírali či byli jinak perzekuováni jako jednotlivci i ve skupinách, avšak spíše nahodile i v éře dalších císařů, Antonia Pia a Marca Aurelia³⁴. Nahodilost však neznamená bezpečí, ačkoliv tedy místy existovala církev v klidu a míru, nikde si nemohli být křesťané ničím jisti a rozhodně se nejednalo o zaručenou bezpečnost. Za císaře-filosofa Marca Aurelia dokonce došlo k zostření vztahu státu a církve. Tento císař po celou dobu vlády „opovrhoval křesťany jako filosof a trestal je jako panovník³⁵“. Za jeho vlády byli umučeni například apoštolský otec Polykarpos ze Smyrny či filosof a církevní otec Justin Martyr. V době Marca Aurelia rovněž vznikly první spisy polemizující s křesťanstvím. Řeč císařova učitele, rétora Frontona, byla sice povrchní a snadno vyvratitelná, ale spis filosofa Kelsa *Ἀληθὴς Λόγος* již kritizuje křesťanství fundovaně a do hloubky³⁶.

Paradoxně smířlivější postoj ke křesťanům zaujal syn Marca Aurelia, nechvalně známý císař Commodus. Gibbon dokonce uvádí, že jedině křesťané pocítili shovívavost tohoto krutého císaře³⁷.

---

³³ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 41, ISBN 80-85959-38-0.

³⁴ FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: KN, 2006, str. 51, ISBN: 80-7195-082-3.

³⁵ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 104, ISBN: 01-094-83.

³⁶ *Πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον Κέλσου Ἀληθῆ λόγον Ὡριγένους τόμοι η'.*
<http://khazarzar.skeptik.net/books/origenes/cc/gr/>.

Ev. srov. Early Christian Writings. Celsus as quoted by Origen.
<http://www.earlychristianwritings.com/text/celsus.html>

³⁷ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 104, ISBN: 01-094-83.

Za vlády císaře Septimia Severa se křesťané těšili několik let klidu, avšak vzrůstající počet nových vyznavačů neunikl císařově pozornosti.

A tak roku 202 reagoval ediktem zakazujícím přestup ke křesťanství, což pochopitelně ohrožovalo nejen novověrce, ale i křesťanské učitele a misionáře. To vyústilo v intenzivní pronásledování křesťanů, především v severní Africe, Egyptu a Orientu³⁸. Za Septimia Severa byli mimo jiné umučeni v cirku světice Perpetua a Felicita a otec slavného Origena Leonidas³⁸. Za Severových následovníků se křesťané mohli těšit relativnímu klidu po následujících třicet osm let. To platilo již za doby vlády císařů Caracally, Elagabala a Severa Alexandra, kdy zákon císaře Septimia Severa přestaly platit. Dokonce matka císaře Severa Alexandra, Julia Mamaea, vyjádřila přání setkat se s významným teologem a představitelem alexandrijské školy Órigenem. Za jeho vlády bylo prvé možné spatřit u dvora biskupy a křesťanská víra byla na jeho dvoře veřejně vyznávána. Ve své kapli dokonce nechal umístit sochu Ježíše (spolu s Abrahámem, Orfeem a Apollóniem), jako poctu mudrci, jenž s ostatními naučil lidstvo různým způsobům uctívání nejvyššího a univerzálního božství³⁹.

Za nástupce Alexandra Severa, císaře Maximina Thráka, však došlo k porušení dosavadního klidu. Za jeho vlády byl vydán edikt mířící proti křesťanským duchovním. Přesto, soudí Gibbon⁴⁰, nešlo o přímou perzekuci a jednalo se pouze o lokální a dočasnou averzi vůči křesťanům.

Ostatně již Maximinovi nástupci, císař Gordianus a Phillipus Arab, opět poskytli křesťanům klid, respektive jim byli nakloněni. Císař Phillipus Arab dokonce projevoval křesťanům takovou náklonnost, že byl současníky podezírán, že přijal

---

³⁸ KINCL, Jaromír. URFUS, Valentin. SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha: C.H. Beck, 1995, str. 386, ISBN: 978-80-7179-031-0.

³⁹ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 106, ISBN: 01-094-83.

⁴⁰ Tamtéž, str. 106

křesťanskou víru⁴¹, eventuálně novodobými autory, že vnitřně byl tento císař křesťan, nicméně s ohledem na situaci, se k němu nemohl přihlásit⁴². Onou nepříznivou situací byla počínající averze společnosti ke křesťanství související s politickou-hospodářskou situací v polovině třetího století (popsané v kapitole 1.1) a vlna nacionalismu, zdvižená oslavou milénia římské říše v roce 248. Přiblížila se tak doba, ve které křesťané budou na časy právě popsané vzpomínat jako na dobu téměř ideálního míru a klidu.

2.2 Předkonstantinovská církev do roku 311 n.l.

Hned nástupce Phillipa Araba, císař Decius Traianus (249-251) vydal edikt, který nařizoval všem obyvatelům říše, aby obětovali státním římským bohům u jejich soch a oltářů⁴³. Římský občan se měl dostavit, pojíst z obětního masa a komise zapsala jeho jméno na seznam.

Důvodem pro toto opatření bylo Deciovo přesvědčení, že likvidace křesťanství, které považoval za zločinnou pověru⁴⁴, přispěje k obnově římských mravů a říše, opřena o tradiční bohy, bude schopna lépe čelit vnějším atakům a vnitřním potížím⁴⁵. Decius se tak stal prvním z římských císařů, který na právním základě, systematicky, po celém území říše, perzekuoval křesťany⁴⁶. Pro ně totiž, narozdíl od vyznavačů jiných nestátních bohů, znamenalo obětování jinému božstvu zcela zásadní problém, respektive bylo pro křesťany vyloučené.

---

⁴¹ Tamtéž, str. 106

⁴² FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: KN, 2006, str. 51, ISBN: 80-7195-082-3.

⁴³ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 42, ISBN 80-85959-38-0.

⁴⁴ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 106, ISBN: 01-094-83.

⁴⁵ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 42, ISBN 80-85959-38-0.

⁴⁶ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 85, ISBN: 978-80-7017-064-9.

Nedostavení se k obřadu samozřejmě nebylo řešením, nehledě k tomu, že zhruba za půl roku, byli tito občané předvoláni znovu. Křesťané, kteří se své víry nezřekli a nepodlehli nátlaku, byli souzeni jako rouhači (*sacrilegi*) a veřejní nepřátelé (*hostes publici*), stejně tak jako porušitelé zákona *lex de maiestate*, jelikož urážením státního kultu se dotýkali samotného císaře. Dále porušovali dle soudců *lex Iulia de collegis* nedovoleným spolčováním a mravy předků (*mos maiorum*) tím, jaké měli životní zásady⁴⁷.

Během tohoto Deciova útlaku přišlo o život mnoho křesťanů, mezi nimi papež Fabián, kněží a biskupové, vězněn byl a smrti těsně unikl i teolog Órigenes. Křesťané byli popravováni mnohými způsoby určenými dle svého společenského postavení, od popravy mečem po předhození divokým šelmám.

Ne každý křesťan však byl natolik statečný a odolal nátlaku státu. Jako *sacrificati* byli označováni ti, kteří se zcela podrobili a obětovali státním bohům a pojedli z oběti. *Thurificati* byli ti, jenž nasypali do ohně kadidlo. Ti, kteří si dokázali za úplatek opatřit potvrzení o vykonané oběti, aniž by ji učinili, byli nazýváni *libellatisci*⁴⁸. Všechny tyto skupiny však byly přísnými křesťany v následném sporu o návrat do církve označování jako *lapsi* (padlý), tedy odpadlíky od víry. Této problematice se však budu věnovat podrobněji v následující kapitole.

Císař Decius padl v boji s Góty roku 251, což doprálo církvi čas k mírnému nadechnutí. Za jeho nástupce císaře Galla pronásledování sice probíhalo, nedosáhlo však takové intenzity. Obdobný stav panoval určitou dobu za dalšího císaře Valeriána, který rovněž v počátcích své vlády projevoval jistou shovívavost. Nicméně roku 257, dle Gibbona ovlivněn svým rádcem, ctitelem egyptských pověr⁴⁹, vydal edikt, kterým

---

⁴⁷ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 43, ISBN 80-85959-38-0.

⁴⁸ Tamtéž, str. 45-46

⁴⁹ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 107, ISBN: 01-094-83.

zakázal křesťanským klerikům konat bohoslužby a věřícím shromažďovat se na nich. O rok později⁵⁰ následoval ještě drastičtější výnos, nařizující trest smrti pro všechny kleriky, kteří odmítli obětovat státním bohům. Stejně tak všechny příslušníky vyšších společenských vrstev, zůstali-li křesťany, navíc následovala konfiskace jejich majetku⁵¹. Mučednickou smrtí zemřeli za Valerianovi vlády mimo mnohých jiných duchovních i laiků biskup Cyprián a papež Sixtus.

Valerianus si od ataku na křesťanské elity sliboval, že prostí křesťané bez vedení svých vůdců, odpadnou od víry⁵². Tím se římské říši navrátí přízeň státních bohů a zároveň konfiskací majetku dorovná schodek rozpočtu, jelikož z okrajových, ale hospodářsky významných, oblastí říše přestali s ohledem na vojensko-politickou situaci té doby plynout daně a jiné příspěvky⁵³.

Církev však na rozdíl od Deciova pronásledování prokázala velkou odolnost útrapám. Navíc roku 260 byl u Edessy zajat Peršany císař Valerianus a nejprudší pronásledování křesťanů zhruba na dalších čtyřicet let ustalo. Ve velmi těžké ekonomicko-politické situaci se totiž vlády ujal Valerianův syn, císař Gallienus. Senátorskými historiky byl líčen neobjektivně jako slaboch a zhýralec, avšak mimo prosazených správních reforem přistupoval rovněž velmi tolerantně ke křesťanství, ačkoliv bylo i za jeho vlády stále *religio illicita*. Dokonce z reskriptu alexandrijskému biskupu Dionysiovi vyplývá, že císařem byl vůči křesťanům snad vydán toleranční edikt⁵⁴. Křesťanství tak za jeho vlády k nelibosti pohanů spíše sílilo, což dokládá, v té době vydaný, polemický

---

⁵⁰ Češka uvádí letopočty 258 a 259, Franzen naopak 257 a 258.

⁵¹ FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: KN, 2006, str.54, ISBN: 80-7195-082-3.

⁵² ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 29, ISBN 80-7021-386-8

⁵³ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 47, ISBN 80-85959-38-0.

⁵⁴ Tamtéž, str. 51

spis Porfyriův *Κατὰ Χριστιανῶν* (Proti křesťanům)⁵⁵, který církev, přes pohotovou odpověď Eusebia a Anorbia, dráždil ještě v polovině pátého století⁵⁶.

Za vlády nástupců císaře Galliena, Claudia II. Gothica a Aureliana již k systematickému útisku křesťanů nedocházelo. Za Claudia II. však přesto došlo k vydání několika senátem prosazených protikřesťanských zákonů a za Aurelianovi vlády údajně k vydání ediktu proti křesťanům zabránila jen císařova násilná smrt⁵⁷.

Po smrti císaře Aureliana se na trůně vystříдалo šest císařů, jejichž vláda byla natolik krátká, že ve vývoji vztahu státu a církve nezanechali podstatnou stopu. Zásadní události nastali až za vlády císaře-zachránce Diocletiana a za jeho tetrarchie. Jak jsem již zmínil, došlo sice k zastavení úpadku říše, ale zároveň také k poslednímu, ale nejtěžšímu pronásledování Kristových následovníků.

Císař Diocletianus rozhodně nepronásledoval křesťany od prvních dnů své vlády, tedy od roku 284. Naopak dopřál vyznavačům Krista relativně dlouhý klid, a to až do roku 303. Ačkoliv císaře Diocletiana rozhodně nelze považovat za přítele křesťanů, naopak osobně byl vyznavačem tradičních římským božstev, jeho žena Prisca i dcera Valeria křesťankami byli, stejně jako jeho hlavní eunuchové⁵⁸. Velmi těž rostl počet křesťanů ve vojsku i mezi úředníky⁵⁹.

Gibbon si však všímá i skutečnosti, že díky relativnímu klidu života křesťanů té doby dochází i k úpadku mravů mezi křesťany samotnými. Obvyklé lidské neřesti jako závist, podvody a touha po moci se začali objevovat i v církevních

---

⁵⁵ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 339. ISBN 978-80-7381-769-5

⁵⁶ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 53, ISBN 80-85959-38-0.

⁵⁷ Tamtéž, str. 52

⁵⁸ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 111, ISBN: 01-094-83.

⁵⁹ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 110, ISBN: 978-80-7017-064-9.

obcích. A upřímnost víry, vždy vlastní křesťanům oproti pohanům, se stávala spíše náplní spisů nežli života⁶⁰.

Ke změně situace poprvé došlo roku 296, kdy zřejmě v souvislosti s válkou proti Peršanům a v obavách před šířícím se perským manicheismem císař Diocletianus toto učení zakázal. Ačkoliv se zákaz netýkal křesťanů, pravděpodobně však císařovo úsilí o celkové podřízení všeho státní moci, čímž by dovršil své reformní dílo, vedlo nakonec i k intoleranci křesťanů⁶¹. Císař, jako ctitel náboženství otců, nepochybně nelibě nesl pronikání křesťanství na jeho dvůr a v okamžiku, kdy křesťanští vojáci porušovali přísahu i vojenskou kázeň tím, že se bránili vzdávat císaři božské pocty, jeho trpělivost přetekla.

Roku 302 byli propuštěni z armády všichni vojáci křesťanské víry a mnoho státních úředníků se této víry muselo vzdát⁶². Roku 303 pak následoval edikt, kterým císař zbavil svobodné křesťany občanského práva, zakázal propouštět na svobodu otroky-křesťany a nařídil zničit kostely, včetně liturgických předmětů a knih⁶³. Mimo jiné byl zbořen kostel v Nikomédii a krom mnohých křesťanů popraven i biskup Anthimos, jelikož na křesťany padlo podezření, že podvakrát zapálili v Nikomédii císařský palác, kde zrovna pobývali tetrarchové Diocletianus a Galerius, jehož zuřivost se na zmíněném teroru podepsala.

Po dalších nepokojích v Kapadokii a Sýrii Diocletianus vydal další tvrdý edikt. Na území celé římské říše přikázal zatknout, uvěznit, soudně stíhat, mučit a popravit všechny křesťanské kleriky. Hned roku 304 však následoval mírnější edikt, který dával milost těm křesťanům, kteří se zřekli své víry. O tom, že k takovýmto zapřísaháním docházelo především po nátlaku a mučení netřeba pochybovat. Avšak obdobně jako při

---

⁶⁰ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 110, ISBN: 01-094-83.

⁶¹ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 40-41, ISBN 80-7021-386-8

⁶² HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou* 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 55, ISBN 80-85959-38-0.

⁶³ Tamtéž, str. 55

pronásledování císařem Deciem, docházelo ke zneužívání této možnosti, proto vydal Diocletianus téhož roku edikt nejtvrdší a nejkrutější⁶⁴. Podle něho byli všichni obyvatelé říše povinni obětovat státním bohům a pokud tak neučinili, měli zemřít.

Obecně však Diocletianus nebyl fanatickým nepřitelem křesťanství a nikterak krvavé útoky nepovzbuzoval⁶⁵. Proto provádění čtvrtého ediktu záleželo především na místních úřadech. Na západě, kde obecně ataky proti křesťanům byli mírnějšího rázu, Maximianova vláda v Africe a Itálii postupovala tvrdě a horlivě, naopak Constantius v Galii a Británii uplatňoval dokonce jen první edikt a zbývajících se nezabýval. Oproti tomu na východě byl útlak velice silný, zejména na územích pod vedením tetrarchy Galeria.

V této situaci roku 305 odstupují Diocletianus a Maximianus a pronásledování na západě fakticky ustává. Nadále pokračuje již jen na východě na územích augusta Galeria a jeho caesara Maximina Daii.

I v tomto případě někteří věřící nevydrželi nátlak a pohanských obřadů se zúčastnili, ale jako kajícím se *lapsi* jim bylo usnesením umírněných církevních synod umožněno vrátit se zpět do církve.

Tomu napomohl i fakt, že v tomto období začal být u laiků oddalován křest. Tehdy křest neznamenal počátek víry, ale její konečné dovršení. Nepokřtění *lapsi* se tedy nedopouštěli tak těžkého hříchu, aby jim nemohlo být odpuštěno.

Navíc velké množství sympatizantů církve nebyli formálně jejími členy, takže mohli prokázat občanskou loajalitu, aniž by tím vůči víře utrpěli. Tito lidé, zdánlivě neutrální, mohli snáze ovlivnit státní úředníky v míře tvrdosti v rámci uplatňování císařských protikřesťanských ediktů⁶⁶.

---

⁶⁴ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 41, ISBN 80-7021-386-8

⁶⁵ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 110, ISBN: 978-80-7017-064-9.

⁶⁶ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 44, ISBN 80-7021-386-8

I proto křesťanská církev toto pronásledování přečkala a státní protikřesťanská politika, na pozadí velkých hospodářských potíží, svého cíle nedosáhla.

Situaci nezvrátily ani snahy císaře Maximina Daii rozšiřovat protikřesťanskou literaturu a do veřejných škol zařadit údajné protokoly o soudním procesu s Ježíšem, kde byl vyličen jako zločinec⁶⁷.

Roku 311 sám císař Galerius, vždy nejhorlivější nepřítel křesťanů, uznal snahy o vymícení křesťanství za marné a situaci za bezvýchodnou. Proto byl zmíněného roku vydán císařem Galeriem toleranční edikt, poskytující křesťanům svobodu za podmínky, že se budou u svého Boha modlit i za blaho císaře a státu.

Tím skončila etapa méně či více krutého pronásledování křesťanské církve a v následujících letech křesťané vstoupí do situace jim zcela neznámé a nové – křesťanství se zakrátko stane státním náboženstvím římské říše.

2.3 Náboženské rozpře na přelomu století

Kromě občasného pronásledování ze strany státu, ať již nahodilého či systematického podloženého zákony, se církev často utkávala s vnitřními rozkoly. Obvykle šlo o mylné názory či hereze, na které církev reagovala mimořádně alergicky, snad z pocitu odpovědnosti za uchování čisté božské pravdy⁶⁸. Skutečnost, jak vážně přistupovala církev k boji s herezemi, dokládá četná literatura prvotní církve, spisy apologetů a církevních otců, i tvrzení historika Eusebia, který uvádí, že již ve druhém století bylo ohrožení církve herezemi mnohem větší, než ohrožení církve pronásledováním.

---

⁶⁷ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 56, ISBN 80-85959-38-0.

⁶⁸ FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: KN, 2006, str. 41, ISBN: 80-7195-082-3.

Již v prvním století čelila prvotní církev židokřesťanským herezím, kdy ebionité, nazarejci a elkesaité sice uznávali Ježíše jako mesiáše, ale odmítali jeho božství.

Daleko nebezpečnější herezí však byla pro církev gnóze, snažící se náboženským poznáním objasnit záhadu jsoucna viditelného i neviditelného a získat jeho duchovní prapodstatu⁶⁹. V konečném důsledku byla však gnóze, prosazující se zejména v polovině druhého století, zcela nekřesťanská, popírající skutečné božství Ježíše a směřující do dobového náboženského synkretismu. V rámci další hereze, manicheismu, však gnóze přežívala až do středověku, a v podobě spiritismu, teozofie či antropozofie až do novověku⁷⁰.

Rozkoly pokračovaly i nadále, velmi nebezpečným byl pro církev marcionismus, učení biskupa Markiona ze druhého století. Ten zavrhoval Starý zákon a Ježíš dle něho přijal tělo jen zdánlivě a jen zdánlivě tedy zemřel.

Nebezpečné církvi byly rovněž přísně asketické a moralizující směry enkratitů a montanistů. Oba směry v zásadě hlásily přísnou zdrženlivost a odmítali útěk před mučednictvím, naopak zejména montanisté jej přímo vyžadovali. O síle montanistů svědčí fakt, že se k nim na počátku třetího století přiřadil i významný církevní otec Tertullián⁷¹.

Další významnou herezí, zasahující již konec třetího století, byl manicheismus, odvozený od peršana Máního, který pomocí učení Buddhy, Zarathustry a křesťanství stvořil svůj vlastní systém, neustálý zápas mezi principy dobra a zla.

Spory uvnitř církve v prvních třech stoletích byly tvořeny rovněž prvotním utvářením dogmatu. V oblasti trinitologie, učení o trojici, první toto učení koncipují počátkem třetího století Ireneus z Lyonu a Tertullián, přičemž poprvé nestaví

---

⁶⁹ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 70, ISBN: 978-80-7017-064-9.

⁷⁰ FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: KN, 2006, str. 44, ISBN: 80-7195-082-3.

⁷¹ LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vydání, Praha: Návrat domů, 1996, s. 18, ISBN: 80-85495-47-3.

osoby Trojice vedle sebe, ale vyjadřují jak jednotu, tak rozdílnost tří osob. Zatím však chápou Trojici subordinaciánsky, Syna podřizují Otci, Ducha svatého Synovi.

Kolem roku 200, další heretický směr, monarchianismus, se pokouší prosadit představu, že Bůh má pouze jednu osobu. Dynamičtí monarchiáni tvrdí, že Ježíš byl člověkem, naplněným neosobní božskou silou, adoptovaný jako Boží syn. Naproti tomu modalističtí monarchiáni zastávají názor, že jeden Bůh má různé způsoby působení (Otec, Syn, Duch svatý). Oba směry monarchianismu však byli z církve vyloučeny a na západě má ve sledovaném období klíčový vliv zmíněné učení Tertuliána. Na východě v té době utváří své učení Órigenés. Ačkoliv již operuje s termínem soupodstatnost (ὁμοουσις), nadále považuje božství koncentrované v rukou Otce (αὐτοθεος) a trvá na numerické rozdílnosti osob Trojice. Jeho učení pak bylo rozvíjeno jak směrem k ortodoxii, tak k významné herezi čtvrtého století, arianismu⁷².

Co se týče specifické křesťanské problematiky, christologie, v polovině druhého století utváří první christologii apologeté, kdy pomocí termínu logos z řecké filosofie Ježíše chápou jako světový rozum a kosmický princip. Takzvaná christologie logu se prosazuje počátkem třetího století díky Órigenovi. Problémy christologie se pak skrývají v pojetí Ježíšovi lidské duše⁷³.

Ve sledovaném období, počátkem třetího století, je Tertullianem rovněž rozvíjeno učení o dědičném hříchu, kdy i děti jsou vnímány jako nečisté. Pochopení moci hříchu však církvi bránil její vlastní odpor ke gnózi, považující veškerou hmotu a tělesnost za bohu nepřátelskou⁷⁴.

Avšak nejen čisté hereze trápily církve té doby. Velmi nepříjemnou situaci musela církev řešit po smrti císaře Decia

---

⁷² LOHSE, Bernard. *Epochy dějin dogmatu*. 2.vydání, Jihlava: Mlýn, 2010, 246 s., ISBN 978-80-86498-37-9.

⁷³ Tamtéž, str. 63-64

⁷⁴ Tamtéž, str. 86-87

v polovině třetího století, kdy značná část křesťanských věřících podlehl tlaku úřadů a obětovala státním bohům nebo za úplatek pořídila potvrzení o této oběti (viz kap. 2.2). V okamžiku, kdy by všichni tito *lapsi* (odpadlí) měli zůstat mimo církev, ocitla by se tato téměř bez členů a tedy bez financí⁷⁵. Církev však do krajnosti nezašla, naopak umírněně otevřela cestu zpět odpadlíkům a znovu scelila své řady.

Nicméně vyřešení problému bylo jednoduché jen zdánlivě. V církvi působilo nemálo fanatiků, trvajících na neodpustitelném hříchu odpadlých. V Římě se stal vůdcem těchto radikálů kněz Novatianus a když roku 251 nebyl zvolen za biskupa, nepodrobil se a vytvořil sektu novatianů, kteří sebe považovali za jediné mravně čisté *καθαροί* (katharoi).

Oproti tomu v Karthágu stáli na čelných pozicích lidé jako Novatus a Felicissimus, kteří naopak netrvali na dlouhém pokání, čímž si získali oblibu odpadlých.

Mezi oběma tábory stál kartháginský biskup Thascius Caecilius Cyprianus, významný latinský spisovatel a čelný představitel církve třetího století, zastávající středně umírněný postoj. Ačkoliv každý, kdo svou víru jakkoliv popřel, byl pro něj odpadlík, rozlišoval ve svém spise *De lapsi* tři stupně provinění (viz kap.2.2).

S ohledem na množství rozepří se již roku 251 sešel koncil, kde bylo rozhodnuto o odpuštění těm, kteří za úplatu získali potvrzení o oběti a pro ostatní bylo stanoveno pokání. Vyobcování z řad církve pak byli Felicissimus a Novatianus.

S biskupem Cyprianem je spojen další vnitrocírkevní spor z let 255-257, a to spor o platnost křtu uděleným kacířem. Cyprianus kategoricky platnost takového křtu odmítal, zatímco římský biskup Štěpán I. heretický křest uznával s argumentem na jeho neopakovatelnost⁷⁶. Spor se stále stupňoval, nakonec však byl přerušen represemi císaře Valeriana.

---

⁷⁵ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 44, ISBN 80-85959-38-0.

⁷⁶ Tamtéž, str. 50

2.4 Shrnutí

Více jak dvě stě let se vyvíjela církev uvnitř říše fakticky postavená mimo zákon, tvořena římskými občany, obyvateli bez občanského práva i nesvobodnými otroky⁷⁷. Křesťanská církev prošla od svého vzniku do konce třetího století vývojem poznamenaným fakticky od počátku vnitřními rozkoly a herezemi na jedné straně a na straně druhé v různé intenzitě střídavým pronásledováním a tolerováním římskými státními úřady.

Křesťanství však mělo veškeré předpoklady uspět. V jistém smyslu římská říše sama poskytovala podmínky pro jeho efektivní šíření. Římský polytheismus se hroutil a byl mravně zkorumpovaný, neexistoval vztah mezi náboženstvím a mravním jednáním a nenabízel ani opodstatněnou naději pro nesmrtelnost⁷⁸. Jednoduše řečeno, křesťanství mohlo nabídnout spasení, zatímco antické kulty pouze rituál⁷⁹.

Ačkoliv římský polytheismus byl vcelku snášenlivý, rozhořčení pohanského systému vzbudilo křesťanské pohrdání vším, co ctíla jejich vlast a co považovala za posvátné. Po údivu pohanů přišla zášť a nakonec paradoxní obvinění křesťanů z ateismu a jejich shromažďování byla považována za nebezpečná spiknutí⁸⁰.

Totíž náboženské hnutí, jehož přívrženci odmítli věrnost římským náboženským tradicím, se snadno stalo protistátní skupinou ateistů, jejichž přítomnost ve městech a na venkově způsobuje "vesmírný chaos". Není bez zajímavosti, že v pátém

---

⁷⁷ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, s. 9, ISBN 55-955-83.

⁷⁸ RAYNER, A.J. *Christian Society in the Roman Empire. Greece & Rome*, Vol. 11, No. 33 (May, 1942), s. 113, Cambridge

⁷⁹ FRANKFURTER, David. *Traditional Cult. In A companion to the Roman Empire*, ed. POTTER, S. David. 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2006, str. 543-565, ISBN-13: 978-0-631-22644-4.

⁸⁰ GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 81-83, ISBN: 01-094-83.

století pak byli stejným způsobem osočováni "pohani" a "kacíři".⁸¹

Římané totiž zacházeli s náboženstvím jako se záležitostí státu. Ten povoloval jakékoliv náboženství, které by nepodřývalo stát a zároveň bylo tolerantní i vůči jiným náboženstvím. Křesťané však tyto předpoklady splnit nemohli.

Tím, že od dob Neronovi perzekuce se scházeli tajně, si přivodili podezření organizace nebezpečné pro stát, umocněné tím, že sociální složení vyznavačů Krista se zdálo římskému státu nebezpečné⁸². Především však křesťané nemohli vstoupit do římského pantheonu, odmítaje postavit Krista vedle státních bohů. Spolu s agilním zápalem pro obracení na víru a averzí ke státní službě, zejména v armádě, překročili meze římské tolerance⁸³. Římský stát je tedy průběžně pronásledoval, pohanští apologeté se jím vysmívali, aniž by se však ten či oni zamysleli, proč a co tyto muže a ženy na křesťanském společenství tolik přitahuje a inspiruje⁸⁴.

Edikty císaře Diocletiana byli v jistém smyslu vrcholem pohanského boje proti křesťanům, zároveň však také posledním pokusem o vymýcení tohoto náboženství a stmelení říše pod pohanským státním kultem. Klíčové důvody, proč státní protikřesťanská politika opakovaně neuspěla, však netkví jen v síle křesťanských idejí či v mučednictví místy až fanatických vyznavačů. Jeden ze stěžejních faktorů lze úspěšně hledat v pokračující krizi antického otrokářského systému obecně a římského politického systému. Nadále totiž přetrvávaly ekonomické, politické i sociální problémy, které šíření křesťanství silně napomáhaly⁸⁵.

---

⁸¹ FRANKFURTER, David. Traditional Cult. In *A companion to the Roman Empire*, ed. POTTER, S. David. 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2006, str. 543-565, ISBN-13: 978-0-631-22644-4.

⁸² ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, s. 9, ISBN 55-955-83.

⁸³ RAYNER, A.J. Christian Society in the Roman Empire. *Greece & Rome*, Vol. 11, No. 33 (May, 1942), s. 114, Cambridge University Press.

⁸⁴ Tamtéž, str. 114

⁸⁵ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, s. 9, ISBN 55-955-83.

Nepochybně mocná však byla i křesťanská zvěst. Nabídka naprosto nového pojetí života a vnitřního přijetí zjeveného evangelia bylo ideálem nepřipoutání se ke světu, nýbrž k Bohu a jeho Království, tak jak je vyobrazeno v Kristu. Člověk byl na rozdíl například od stoicismu, povýšen na důstojnost Syna Božího. Důsledkem křesťanské víry pak byl vysoký standard morálky, což silně kontrastovalo s běžnou odlukou morálky náboženství v pohanských kultech⁸⁶. V neposlední řadě i dobročinnost rané církve ostře kontrastovala s dosavadním římským eurgetismem⁸⁷. Marný boj proti křesťanství nakonec vzdal tetrarcha Galerius roku 311 svým tolerančním ediktem.

Sama církev však nebyla vzorem jednoty a bratrství. Již od rané fáze se potýkala s herezemi a rozkoly, z nichž zejména různé formy gnóze církev trápily daleko za rámec doby svého vzniku. Nemluvě o utváření jednotné teologické dogmatiky, kdy se ze sporů vzniklých na přelomu třetího a čtvrtého století staly postupně na další stovky let významné sporné otázky církve.

Za této situace, kdy je pronásledování skončeno, církev je tolerována a byť není zcela jednotná, sílí, na druhou stranu však přetrvávají závažné ekonomicko-politické problémy, vstupují křesťané se svou církví do zcela nové vývojové etapy. To je však již předmětem třetího oddílu práce.

---

⁸⁶ RAYNER, A.J. Christian Society in the Roman Empire. *Greece & Rome*, Vol. 11, No. 33 (May, 1942), s. 114-115, Cambridge.

⁸⁷ WHITTAKER, R. Charles. Chudý. In *Římský člověk a jeho svět*. ed. GIARDINA, Andrea. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2014, str. 211, ISBN: 978-80-7429-072-5

3. KONSTANTINOVSKÝ OBRAT

Počátek čtvrtého století přináší zásadní změnu v životě církve. Císař Konstantin I. Veliký se přikloní ke křesťanství jako k faktoru sjednocujícímu impérium a učiní z něj jediné státní náboženství. Nová epocha přináší zcela zásadní zvrat pro církev i křesťanství. Rostou počty věřících, nesmírně sílí vliv církevních představitelů a z církve pronásledované se pomalu stává církev pronásledující.

S ohledem na význam osoby císaře Konstantina I. bude první kapitola třetího oddílu věnována především jemu samému, jeho cestě k moci a klíčovým aspektům jeho vlády. Celá druhá kapitola pak rozebere detailně jeho církevní politiku a postavení církve v říši.

3.1. Konstantin I. Veliký

Ekonomicko-politickou situaci římské říše jsme opustili v kapitole 1.3 na počátku čtvrtého století v okamžiku rozpadu tetrarchie, systému vládnutí nastaveného císařem Diocletianem, toho času na odpočinku.

Roku 306 je po smrti tetrarchy Constantia armádou rovnou svolán císařem-augustem Konstantin, syn zemřelého, a to bez ohledu na názor zbylých členů tetrarchie. Jelikož Konstantin určitou dobu žil na dvoře císaře Galeria, vstoupil s ním do jednání a přislíbil, že se spokojí s hodnotí caesar⁸⁸, situaci však změnila neočekávaná vzpoura v samotném Římě. Po uvalení daní na obyvatele města se zároveň vzbouřili Severovi pretoriáni a císařem ustavili Maximianova syna Maxentia, který rovněž hodlal přijmout titul caesar.

---

⁸⁸ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 47, ISBN 80-7021-386-8

Situace využil bývalý augustus na odpočinku, Maximianus. Za krátko k němu přešlo vojsko tetrarchy Severa a ten sám byl roku 307 zákeřně zavražděn⁸⁹. Maxentius zakrátko odepřel poslušnost svému otci a prohlásil se augustem. Maximianus však mezitím dosáhl u Konstantina uznání jako jeho augustus. Z Říma však musel uprchnout a Maxentius pak na několik let ovládal celou diecézi Itálie a Hispánii. Jeho oporou však byla pouze armáda, neboť finance na své rozsáhlé výdaje získával pouze za cenu konfiskací majetku bohatých senátorů a tvrdým zdaněním prostých obyvatel.

Nečinným však nezůstal ani augustus-Jovius, císař Galerius. Obrátil se na největší soudobou autoritu, na odpočinku žijícího bývalého císaře Diocletiana, který na rok 308 přijal konzulát a svolal vládní poradu do Carnunta.

Zde bylo dohodnuto, že Maximianus opět odejde na odpočinek, augustem zůstane Galerius a caesarem mu bude Maximinus Daia. Druhým augustem se stane Galeriovův důstojník Licinius a Konstantin bude caesarem, přičemž Maxentius byl označen za nepřítele státu a jeho území měl vydobýt Licinius⁹⁰. Volba Licinia však jak Konstantina, tak Maximina Daiu rozzlobila a Konstantin se titulu augusta odmítl vzdát. Po jeho vzoru se pak augustem prohlásil i Maximinus Daia. Říši tedy vládli čtyři císaři s titulem augustus, navíc ve hře zůstal uzurpátor Maxentius a *vicarius Africae* Alexander, prohlášený za císaře v Egyptě.

Situaci ještě komplikoval opět penzionovaný Maximianus, který se nehodlal smířit se svým stavem a když Konstantin, na jehož dvoře dlel, vedl na Rýně boj s Franky a Alamany, pokusil se uzurpovat vládu. Nicméně Konstantin pokus obratem zpacifikoval, Maximiana zajal a ten následně spáchal sebevraždu, nebo byl Konstantinem zavražděn.

---

⁸⁹ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 48, ISBN 80-7021-386-8

⁹⁰ Tamtéž, str. 50

Roku 309 pak Konstantin napadl i Maxentia a odebral mu Hispanii. Maxentius naproti tomu porazil afrického uzurpátora Alexandra a Konstantina prohlásil za nepřítele státu.

Dramatické události nebrali konce. V dubnu roku 311 vydal Galerius již zmíněný toleranční edikt vůči křesťanům a krátce na to těžce nemocný císař zemřel. Říši nyní vládli opět čtyři císaři, všichni však s titulem augustus. Do souladu však bylo daleko, Maxentius válčil s Konstantinem a Maximinus Daia s Liciniem.

Roku 312 využil Konstantin roztržtosti Maxentiovi armády, jenž musela střežit jednak Řím a zároveň Venetii proti případnému ataku Licinia, a zaútočil na Itálii⁹¹. Klíčové střetnutí proběhlo roku 312 u Mulvijského mostu přes Tiberu nedaleko Říma. Konstantin porazil přesilu Maxentiových vojsk, přičemž sám Maxentius utonul při ústupu v řece. Římský senát Konstantina s poctami uvítal a učinil ho prvním mezi augusty⁹².

Následujícího roku v Mediolanu byl Konstantin Liciniem uznán jako nejvyšší v kolegiu, ale především bylo na této jejich schůzce zrovnoprávněno tzv. Milánským ediktem veškeré náboženství a křesťanské církvi měl být vrácen zabavený majetek.

Někteří autoři v této souvislosti poukazují na přeceňování významu tzv. milánského ediktu. Timothy Barnes ve svém díle poukazuje na to, že ve skutečnosti nešlo o edikt, nebyl vydán v Miláně, nevydal ho císař Konstantin I. a neposkytuje křesťanům právní toleranci, tu již mají delší dobu. Edikt je podle něj pouze dopis, který Licinius poslal postupně guvernéry provincie Asie Minor, Sýrie a Egypt, když se dostali pod jeho kontrolu⁹³. Legalizaci křesťanství připisuje Barnes již od

---

⁹¹ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 53, ISBN 80-7021-386-8

⁹² Tamtéž, str. 54

⁹³ BARNES, Timothy. *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2014, str. 95, ISBN 978-1-4051-1727-2.

císaři Gallienovi, který umožnil církvi vlastnit majetek všech typů⁹⁴

Krátce na to klid porušil císař Maximinus Daia, který vtrhl do Evropy. Po počátečních úspěších však byl zastaven Liciniem a v létě 313 zemřel. Po jeho smrti Licinius uplatnil Milánský edikt i pro celou východní část římské říše. Tento pozitivní krok však zastíňuje Liciniovo vyvraždění nejen celé Maximinovi rodiny, ale i potomků dynastie císaře Diocletiana.

Následně přišlo nevyhnutelné, a to boj mezi samotným Konstantinem a Liciniem. Novým casearem měl být jmenován švagr Konstantina, Bassianus. Kvůli údajnému spiknutí, ve kterém měl být zapleten, byl však přes nesouhlas Licinia popraven. Roku 316 pak došlo mezi augusty k prvnímu střetu, ve kterém byl Licinius poražen. Nekapituloval však, a až po dalších bojích svolil k ústupkům, kdy postoupil Konstantinovi část území. Konstantin na oplátku přestal vydávat zákony s celoříšskou platností⁹⁵.

Následně až do roku 321 vládli oba císařové ve vzájemné toleranci a klidu. Definitivní roztržku způsobilo jmenování Konstantinových synů konzuly, které porušilo dosavadní zvyklosti. Licinius reagoval obdobným způsobem a po zásahu Konstantina roku 323 proti Gótům na Liciniově území, došlo k otevřené válce. V ní byl nakonec roku 324 Licinius poražen, vzdal se a brzy na to byl popraven.⁹⁶ Po dlouhých desítkách letech tak římská říše měla opět jediného císaře.

Flavius Valerius Constantinus, známý jako Konstantin I. Veliký se narodil v Naissu okolo roku 285. Jeho otcem byl tetrarcha Constantius I. Chlorus a matkou Helena, dcera hostinského⁹⁷. Od mládí působil na dvoře císaře Diocletiana a v Galeriově armádě se účastnil bojů proti Peršanům. Po

---

⁹⁴ Tamtéž, str. 97

⁹⁵ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 56, ISBN 80-7021-386-8

⁹⁶ Tamtéž, str. 60

⁹⁷ GRANT, Michael. *Římští císařové*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, s. 246, ISBN 978-80-7381-771-8.

abdikaci Diocletiana a Maximiana byl na žádost otce uvolněn pro službu v Británii. Zde byl také po smrti svého otce jeho armádou prohlášen za augusta.

Konstantin za svého života pokračoval v reformách císaře Diocletiana. Krom další reformy armády, navázal i na reformu finanční. Zavedl novou lehčí zlatou minci, jako mnozí jiní zvýšil daně, převážně naturální, rozšířil úřednický aparát a obecně zavedl přísnější disciplínu při správě říše⁹⁸.

Prvním krokem, kterým Konstantin vstoupil do historie, byla definitivní ztráta hlavní role města Říma. Konstantin nebyl první, kdo chápal, že z vojenského hlediska nelze z Říma kontrolovat rýnsko-dunajskou hranici a zároveň hranici na Eufratu. Proto se rozhodl vybudovat nové hlavní město v Byzantiu v bosporské úžině. Mezi roky 324-330 zde vybudoval Konstantinopolis, město jenž se zakrátko stalo metropolí celého císařství a položil tím základ vzniku byzantské říše, která nesla římský odkaz mnoho staletí středověku.

Nejzávažnějším krokem za Konstantinovy vlády však byla změna v rovině náboženské. Ačkoliv zpočátku byl ctitelem boha Slunce, nakonec se přiklonil ke křesťanství a tuto konverzi promítl na úroveň celé římské říše. Tento krok nutně musel být na první pohled značně překvapivý, protože přes nesporný růst církve a jejího vlivu, stále neměla zásadní politické, ekonomické, společenské a kulturní postavení⁹⁹. Zřejmě však se svými poradci dospěl k závěru, že v rozdělené společnosti jediné křesťanská víra přináší srozumitelný cíl a soudržnost, a tedy její pomocí bude opět možné sjednotit říši v celistvé impérium¹⁰⁰.

Se skončením pronásledování však propukly uvnitř církve hluboké neshody. Církevní vůdci se brzy rozdělí do frakcí, z nichž každá bude přesvědčena, že ztělesňuje jedinou pravou

---

⁹⁸ Tamtéž, str. 248

⁹⁹ GRANT, Michael. *Římští císařové*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, s. 249, ISBN 978-80-7381-771-8.

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 250

víru. Konstantin byl tímto vývojem zklamán a frustrován¹⁰¹. Udělil církvi mnoho výhod a privilegií a na oplátku očekával jednotu, nikoliv z jeho pohledu puntičkářské hádky¹⁰².

Konstantinovskému obratu, stěžejnímu faktoru pro budoucnost církve i římské říše, se budu podrobně věnovat v následující kapitole.

Konstantin I. Veliký zemřel krátce po přijetí křtu od biskupa Eusebia 22. května 337 ve vile Achyron v Nikomédii po fakticky jednatřiceti letech vlády.

Osobně byl Konstantin mužem impulzivním, náladovým i bezohledným, ačkoliv se dal často obměkčit. Byl nesmírně energickým a ctižádostivým, byl schopným vojevůdcem a jedním z největších stavitelů v římských dějinách¹⁰³.

Církevní autoři zahrnují Konstantina chválou, přirovnávají jej k Mojžíšovi a na Východě je dokonce označován jako Ισαπόστολος a je řazen mezi světce¹⁰⁴.

Ctitelé a obdivovatelé starých římských tradic oproti tomu považují Konstantina za nelidského hrobaře říše, jenž se ke křesťanství obrátil pouze z čirého prospěchu¹⁰⁵.

3.2 Stát a církev za vlády Konstantina I.

Již samotný Konstantinův vztah ke křesťanské víře je rozporuplný. Problematiku nelze zúžit na černobílé vidění Konstantina na jedné straně jako čirého prospěcháře, v Kristu hledajícího odpuštění svých zločinů¹⁰⁶, nebo fakticky nenáboženského oportunistu překrucujícího křesťanství

---

¹⁰¹ WILLIAMS, Stephen. FRIELL, Gerard. *Theodosius-The Empire et Bay*, Taylor & Francis e-Library, 2005, str.30, ISBN 0-203-98198-7.

¹⁰² Tamtéž, str. 33

¹⁰³ GRANT, Michael. *Římští císařové*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str.251-252, ISBN 978-80-7381-771-8.

¹⁰⁴ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, s. 87-88, ISBN 80-7021-386-8

¹⁰⁵ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Českou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, s. 63-64, ISBN 80-85959-38-0.

¹⁰⁶ ZOSIMOS. *Stesky posledního Římana*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 72, 01-040-83

a spravedlnost jen pro své sobecké cíle¹⁰⁷. Na druhé straně považovat Konstantina za světce, lidumila či Bohem seslaného obšťastňovatele lidstva¹⁰⁸, je rovněž realitě vzdáleno.

Z pramenů nelze vyčíst, kdy se císař poprvé s křesťanstvím setkal, za podstatné je však považováno jeho seznámení s cordubským biskupem Hosiem roku 309, který pak byl součástí jeho družiny až do roku 326¹⁰⁹. Barnes však připomíná, že již roku 306, kdy byl Konstantin vojskem provolán císařem, zrušil pro Galii, Británii a Hispánii všechny Diocletianovi protikřesťanské nařízení, čímž zdejší křesťané mohli svobodně uctívat svého Boha a navíc jim byl vrácen majetek zabavený roku 303¹¹⁰.

Jeho příklon ke křesťanství zřejmě ovlivnil i fakt, že kdykoliv se v boji spolehl na Krista, uspěl, a to jak v boji s Maxentiem, tak později s Liciniem.

Jako argument podporující "vlažnost" Konstantinovi víry, respektive k podpoře tvrzení, že k obratu císaře došlo až v závěru jeho života, bývá uváděn jeho pozdní křest, ke kterému došlo až na smrtelném loži. Křest jako počátek víry však chápe církve až od středověku, v Konstantinově době bylo zcela obvyklé odkládání křtu až ke sklonku života a samotný akt křtu nebyl ve čtvrtém století hlavním kritériem pro definici křesťana¹¹¹.

Jednoznačný křesťanský vliv nelze nalézt ani v Konstantinově zákonodárství, byť je v něm patrný vliv humanity, nakolik však vzešlé z víry v Krista, nelze objektivně říci.

Lze však zřejmě konstatovat, že přes všechny rozporuplné skutky Konstantin s postupujícím časem dospěl k vcelku upřímné

---

¹⁰⁷ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 36, ISBN 55-955-83.

¹⁰⁸ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 87, ISBN 80-7021-386-8

¹⁰⁹ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 65, ISBN 55-955-83.

¹¹⁰ BARNES, Timothy. *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2014, str. 67, ISBN 978-1-4051-1727-2.

¹¹¹ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 68, ISBN 55-955-83.

křesťanské víře¹¹² a jako první římský císař do náboženských otázek výrazně zasahoval.

Prvním cílem Konstantina v oblasti náboženství bylo sjednotit v římské říši křesťanskou víru. Proto byl z jeho iniciativy roku 325 svolán do Nikaie koncil, jenž měl odstranit závažné věroučné spory tehdejší doby¹¹³. Klíčovou byla otázka christologie, respektive problém vztahu Boha Otce a Syna. Stanovisko, že Syn nemá s Otcem ani stejnou podstatu ani věčnost, zastávala skupina vedená knězem Areiem, proti nim stála strana alexandrijského biskupa Alexandra.

Pod vlivem biskupa Hosia se Konstantin přiklonil ke straně Alexandrově, zastávající názor, že podstata Syna je totožná s Otcovou. Areios byl následně exkomunikován a jeho spisy podléhaly klatbě. Konstantinovým cílem však bylo v dohodnutém nikajském vyznání nalézt jednotící pouto nutné pro stát i církve, otázka pravověrnosti byla pro něho podružná¹¹⁴.

Jakékoliv porušení dosažené jednoty proto Konstantin nehodlal akceptovat. Do vyhnanství ihned poslal tři významné maloasijské biskupy Eusebia, Theognia a Marida, kteří odvolali svůj podpis a odmítli akceptovat exkomunikaci Areia.

Roku 328 se však i císař přiklonil ke kompromisnějšímu výkladu Nicaena, když předtím omilostnil všechny tři vyhnané biskupy. Nikomédský biskup Eusebios pak zakrátko získal na císařově dvoře významný vliv a zcela tak nahradil biskupa Hosia, navrátilšího se do Hispanie¹¹⁵. Eusebios obratně vyřadil ze hry důsledné zastánce Nicaena, jako byl antiochijský biskup Eustathios a jeho osm kolegů. Posledním zastáncem Nicaena pak byl energický a neústupný alexandrijský biskup Athanasios. Tento pak musel po sérii obvinění odejít roku 335 do prvního ze svých pěti vyhnanství.

---

¹¹² HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, s. 65, ISBN 80-85959-38-0.

¹¹³ JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. 1. vydání, Praha: Česká katolická charita, 1990, str.13-15.

¹¹⁴ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 28, ISBN 55-955-83.

¹¹⁵ Tamtéž, str. 30

V poněkud rozporuplném přístupu k věroučné problematice císař Konstantin pokračoval i nadále. Roku 334 dokonce pozval na císařský dvůr exkomunikovaného Areia, který byl, krátce po předložení vyznání víry, které se vyhnulo sporným oblastem, omilostněn a jeho exkomunikace byla zrušena. Jeho návratu do alexandrijského úřadu zabránila jen jeho smrt¹¹⁶. Barnes v této souvislosti uvádí, že císař měl pochopení pro Areiovi názory a naopak bylo pro něj obtížné pochopit, proč by měl být považován za heretika a dokonce, že dle kritérií vypracovaných Athanasiem a jeho spojenci, byl císař sám arián¹¹⁷.

Paradoxní situace v životě i činech císaře Konstantina byly umocněny i faktem, že císař jakkoliv církev podporoval, po celý svůj život respektoval antické kultury¹¹⁸. Ty se však od císaře nikdy nedočkaly takové přízně, jako křesťanská církev.

Její vlastnické právo k majetku podpořil zákonem a všestranně církev hmotně podporoval. Navíc roku 318 získali biskupové v případech, kdy alespoň jedna ze stran byla křesťanská, soudní pravomoc v občanských sporech a již o rok později byli církevní hodnostáři osvobozeni od všech daní. Od roku 321 pak církev směla přijímat dědictví a biskup mohl v kostele propustit otroka na svobodu¹¹⁹.

Pro prosté křesťany přinesla nová doba velkou úlevu. Svoji víru se již nemuseli bát veřejně vyznávat, naopak se mohli účastnit legitimních bohoslužeb a jistě je potěšila i rostoucí prestiž církevních představitelů. V neposlední řadě jim byl oporou i fungující charitativní systém církve a štědré almužny majetných věřících či od státu¹²⁰.

Nicméně prorůstání církve a státu automaticky neznamenalo celospolečenský posun k humanitě. Naopak, snaha o dodržování

---

¹¹⁶ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 34, ISBN 55-955-83.

¹¹⁷ BARNES, Timothy. *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2014, str. 141, ISBN 978-1-4051-1727-2.

¹¹⁸ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, s. 73, ISBN 80-85959-38-0.

¹¹⁹ Tamtéž, str. 76

¹²⁰ Tamtéž, str. 76

mravnosti vedla k neadekvátnímu zpřísnění trestního práva, nikterak se nezmenšil daňový útlak a zřejmě vrcholem Konstantinova nekřesťanského zákonodárství bylo nařízení nutící ožebračené rodiče prodávat děti do otroctví, jako prostředku k úhradě daní¹²¹.

Po smrti císaře Konstantina se tak římská říše ocitla v situaci, kdy navenek působila jednotně a mocně, uvnitř však byla nadále oslabována pokračující hospodářskou krizí, těžkým daňovým útlakem a nově také ideologickými církevními spory, které císař přes všechno úsilí vyřešit nedokázal. Navíc někteří autoři připisují i tyto dílčí úspěchy pouze dočasné slabosti Peršanů, resp. sasánovské dynastie¹²².

3.3 Shrnutí

Díky císaři Konstantinovi se křesťanská církev v první polovině čtvrtého století, ač v celkovém měřítku v zásadě stále nevýznamná složka římské společnosti, stala preferovaným a všemožně podporovaným státním náboženstvím.

Zajímavá je v této souvislosti diskuse o významu milánského ediktu, kdy alternativní výklad výrazně snižuje jeho význam tvrzením, že ke zrovnoprávnění křesťanství došlo již dříve (Gallienus r. 260, Konstantin r. 306) a de facto se jednalo pouze o Liciniův dopis do provincií, které nově získal pod kontrolu.

O důvodech, které vedly Konstantina k volbě křesťanství, se stále vede diskuse. Jako nejpravděpodobnější se jeví politická prozíravost císaře, který toužil sjednotit říši na základě jednoho společného náboženství. Křesťanství zvolil císař nejen

---

¹²¹ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 39, ISBN 55-955-83.

¹²² POTTER, S. David. *The Transformation of the Empire: 235-337*. In *A companion to the Roman Empire*, ed. POTTER, S. David 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2006, str.153-173, ISBN-13: 978-0-631-22644-4.

kvůli osobním sympatiím, které k víře v Krista choval, ale zřejmě i z důvodu vyčpělosti státního polytheismu, který již neměl sílu stmelovat zbídačený římský lid. Oproti tomu křesťanství mělo značnou přitažlivost pro všechny vrstvy obyvatelstva. Konstantin, jednaje v zájmu říše i církve, učinil z ní klíčovou součást pozdně římského státu.

Církev sama rostla a podporována říšskými zákony získávala na majetku i na vážnosti. Církev, ocitající se ve zcela nové situaci, však sama nebyla jednotnou silou. Čelila vnitřní nejednotnosti a Konstantin, jako první z římských císařů, aktivně do církevních sporů zasahoval.

Obecně se první tři století křesťanské církve vyznačovala velkou různorodostí. Někteří křesťané zůstali bez odporu pod vlivem "synagogy", jiní byli agresivně protižidovští. Někteří křesťané vyjadřovali svoji víru cestou složitých intelektuálních konstrukcí, jiní vlastním mučednictvím. Další utvářeli své křesťanství jako záměrně nadpozemské, jiní se stávali vysoce efektivními městskými vůdci.

Ale přes všechny odlišnosti, doktrinální rozdíly a různá chování, všichni se viděli díky následování poselství Ježíše Krista (jakkoliv bylo chápáno) jako příjemci spásy (jakkoliv byla definována¹²³). Pod tímto úhlem pohledu dokonce Paula Fredriksenová vidí ve své studii na pozadí rozepří skrytou jednotu¹²⁴.

Ekonomicko-sociální prostředí a systém vládnutí se příliš neměnil. Konstantin svoji ostatní politikou fakticky navazoval na císaře Diocletiana a období 285 až 337 lze z tohoto pohledu chápat jako jednu epochu s jedinou změnou, spočívající ve změněné roli křesťanství¹²⁵.

---

¹²³ FREDRIKSEN, Paula. Christians in the Roman Empire in the First Three Centuries. In *A companion to the Roman Empire*, ed. POTTER, S. David 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2006, str 587-607., ISBN-13: 978-0-631-22644-4.

¹²⁴ Tamtéž, str. 606

¹²⁵ ELTHON, Hugh. The Transformation of Government under Diocletian and Constantine. In *A companion to the Roman Empire*, ed. POTTER, S. David 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2006, str 193-206., ISBN-13: 978-0-631-22644-4.

4. POKONSTANTINOVSKÉ OBDOBÍ

Po smrti císaře Konstantina opět nastává neklidné období plné nejen politických zvratů, ale i věroučných sporů a dokonce dojde i k marnému pokusu o návrat k antickému společenskému řádu. Křesťanská církev je však již natolik spjata s římským státem, že nejen svoji pozici udrží, ale nadále poroste její vliv i význam. Na druhé straně je stále více zřejmé, že římská říše již není jednotným celkem, ale stále více směřuje ke dvěma fakticky samostatným celkům, Východu s metropolí Konstantinopol a Západu s centrem v Římě, přičemž západní část říše nezvratně spěje ke svému zániku.

4.1 Situace za vlády Konstantinových synů

Císař Konstantin zřejmě usiloval o obnovu tetrarchie¹²⁶, byť již zcela na pokrevním principu. Proto odkázal vládu svým třem synům Konstantinu II. (západ), Constantiu~~u~~ovi II. (východ) a Constantovi (Itálie, Dákie), přičemž všem třem udělil hodnost caesara. Aby byla tetrarchie úplná, roku 335 jmenoval do hodnosti caesara svého synovce Flavia Dalmatia (Thrákie, Makedonie)¹²⁷. Až o dva roky později bylo rozhodnuto o hodnostech augustů, které obdrželi všichni tři Konstantinovi synové. Tou dobou však již pravděpodobně nežil caesar Flavius Dalmatius, zavražděný při vzpouře vojáků v Konstantinopoli, z které byl podezříván caesar Constantius II.

Po schůzce augustů roku 338 ve Viminaciu v Dákii získal vedoucí postavení v kolegiu Konstantin II. a zároveň patronát nad nejmladším Constantem. Ten však bratrovo poručnictví

---

¹²⁶ BARNES, Timothy. *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2014, str. 165, ISBN 978-1-4051-1727-2.

¹²⁷ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 93, ISBN 80-7021-386-8

nehodlal snášet a výsledkem byl roku 340 otevřený konflikt, ve kterém byl Konstantin II. zabit a jeho památka byla prokleta.

Císař Constans následně dosáhl významných vojenských úspěchů, avšak vojsko, římský lid ani starší bratr Constantius jej neměli rádi. První pro tvrdě prosazovanou kázeň, druzí pro tradičně tvrdé daně a třetí kvůli nábožensko-dogmatickým konfliktům, byť jejich hnací silou byl zhusta vysoký křesťanský klérus¹²⁸.

Ani v tomto případě vláda více císařů nevydržela, nikoliv však z důvodu jejich vlastní bratrovražedné války. Roku 350 se totiž za císaře nechal v Augustodunu prohlásit důstojník, pologermán Magnentius. Císař Constans byl následně na útěku z Galie zavražděn. Celé další tři roky trvalo Constantiovi, než uzurpátora definitivně v Galii porazil a ovládl celou římskou říši, jako jeho otec¹²⁹.

Již v mezidobí, roku 351, aby zabránil případným dalším uzurpacím, jmenoval Constantius svým caesarem pro východ bratrance Galla. Ani ten nebyl překážkou v Constantiově ovládnutí říše, jelikož jím byl roku 354 popraven. Caesarem byl pak místo něj jmenován mladší Constantiův bratranec Julianus. Budoucí císař-odpadlík, ctitel antických kultů, byl pověřen správou Galie, jelikož Constantius se chtěl soustředit na problémy na Východě, kde fakticky po celou svou vládu sváděl boje s Peršany¹³⁰. I Juliana však za několik let, poté co byl svým vojskem, které odmítlo přesun na Východ, povolán augustem, považoval za uzurpátora a bránil se proti němu. Než však došlo ke střetu obou císařů, Constantius roku 361 zemřel. Vláda nad římskou říší tak zcela přešla na Juliana¹³¹.

---

¹²⁸ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 94-95, ISBN 80-7021-386-8

¹²⁹ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 87, ISBN 80-85959-38-0.

¹³⁰ AMMIANUS, Marcellinus. *Soumrak římské říše*. Překlad Josef Česka, 1.vydání, Praha: Odeon, 1975, 563 s., ISBN: 01-026-75 .

¹³¹ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 106, ISBN 80-7021-386-8

Takový tedy byl politický vývoj v období vlády synů císaře Konstantina. Jaká však byla jejich náboženská politika?

Shodu našli Konstantinovi synové pouze v plánovaném omezování antických tradic, které hodnotily jako politicky nebezpečné. Například zákonem z roku 354 zakázal Constantius pod trestem smrti oběti pohanským bohům a uzavřel jejich chrámy¹³² a s obdobnou přísností měla být postihována magie a předpovídání budoucnosti¹³³. Pohanská opozice pak velebila ty, kteří se císařskými předpisy neřídili.

V oblasti křesťanství však již o shodě nemohlo být řeči. Constantius byl nakloněn spíše straně ariánské za což ho významní biskupové Hilarius, Lucifer a Athanasios z vyhnanství soustavně kritizovali a vytýkali mu malý respekt k závěrům nikajského koncilu a tápání ve víře¹³⁴. Naopak císař Constans se Athanasia zastával a byl proti tomu, aby na Východě císař zasahoval do církevního dění. Sám však v Africe tvrdě potlačil vzdorující donatisty, za což byl církevními historiky veleben jako bojovník za svatou věc. Naopak Constantius byl za svou náklonnost k ariánům, byť jejich krajní projevy odmítal, označen za heretika¹³⁵.

Constantius však, zejména po smrti Constanta, velmi stál o sblížení západních a východních biskupů, přičemž loajalita politická pro něj vždy byla více než dogmatické otázky. Důsledkem této snahy pak byly četné synody a pokusy o ekumenické koncily, které se za jeho vlády konaly. Na všech těchto setkáních se hledal způsob, jak nahradit nevyhovující nikajské vyznání přijatelnějším dogmatem¹³⁶ (o této problematice blíže pojednám v kapitole 4.4.).

---

¹³² BURIAN, Jan. *Zánik antiky*. 1. vydání, Praha: SPN, 1972, str. 60, ISBN 14-505-72.

¹³³ PRCHLÍK, Ivan. *Poslední pohané a jejich postavení v christianisovaném římském impériu*. Disertační práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií, 2012, str. 9.

¹³⁴ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 54, ISBN 55-955-83.

¹³⁵ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 107, ISBN 80-7021-386-8.

¹³⁶ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 54, ISBN 55-955-83.

Císařova snaha o jednotu se však nesetkala s úspěchem, což charakterizoval historik Ammianus Marcellinus slovy o slučování jasného křesťanského náboženství s babskou pověrčivostí, což v důsledku podnítilo mnoho rozepří, které císař ještě přižívoval¹³⁷.

Navíc tím, že za Constantiovi vlády mělo křesťanství značně politický charakter, měl velký význam a vliv úřad biskupa a církevní hodnostáři v boji o něj se zpronevěřovali křesťanským zásadám v podobě násilností, intrik a podvodů, čímž se diskreditovali v očích prostých věřících.

V době císaře Constantia získalo velký vliv i šířící se mnišství, které se jednoznačně stavělo proti císařské podpoře ariánství a vhodnou argumentací získalo na svoji stranu prostý lid, který vždy preferoval Ježíše Krista-Vykupitele než starozákonního Boha Otce, kterého ariáni Synovi nadřazovali¹³⁸.

V okamžiku, kdy proti státní politice stála silná církevní "nikajská" opozice, mající na své straně stále více ekonomicky utiskovaný lid, nemohla být Constantiova snaha o vnitřní jednotu říše úspěšná. Navenek si však impérium udrželo stabilitu i území, úspěšné byly i křesťanské misie, paradoxně vedené ariány, které Constantius podporoval pro šíření vlivu a vážnosti státní římské ideologie¹³⁹.

Nejednotná křesťanská církev však záhy bude muset čelit novému, již neočekávanému nebezpečí - snaze nového císaře Juliana o restauraci antických tradic a náboženství.

---

¹³⁷ AMMIANUS, Marcellinus. *Soumrak římské říše*. Překlad Josef Češka, 1.vydání, Praha: Odeon, 1975, str. 224, ISBN: 01-026-75 .

¹³⁸ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 113, ISBN 80-7021-386-8.

¹³⁹ ČEŠKA, Josef. *Římská zahraniční politika ve IV. stol. n.l. a úloha křesťanství*. SPFFBU, E 24, 1979, str. 60.

4.2 Julianus Apostata a pokus o zvrát

Flavius Claudius Julianus, později zvaný Apostata (odpadlík) byl schopným válečníkem i vládcem a proslulost si získal i jako filosof a myslitel. Ač byl jeho vychovatelem křesťan Mardonios, získal již v mládí obdiv k filosofii a ve dvaceti letech se tajně odklonil od křesťanství a tuto skutečnost skrýval z obav před císařem-augustem Constantiem¹⁴⁰.

V roce 361 po smrti Constantia slavnostně vjel do Konstantinopole a ujal se vlády nad římskou říší. Ihned započal s kroky proti některým nenáviděným představitelům Constantiovi vlády, které odsoudil. Zrušil přebujelý a nákladný císařský dvůr a omezil císařskou okázalost.

Ve své snaze o návrat k antické tradici nevybíravě kritizoval i svého strýce Konstantina I. Velikého, jehož příklon ke křesťanství považoval za historický omyl¹⁴¹. Nezůstalo však jen u slov, císař Julianus rovněž zrušil majetkové výsady křesťanského duchovenstva, navrátil městům majetek zabavený státem a snížil tíživé daně. Dále částečně uvolnil svobodné podnikání a pozvedl hodnotu mincí.

Nejpodstatnější byla však císařova reforma náboženská. Jeho program náboženské tolerance nebylo nic jiného, než útok na protěžované křesťanství. Císař povolil návrat všem exkomunikovaným biskupům s nadějí, že v církvi vznikne zmatek a důsledkem bude rozkol mezi klérem a prostými věřícími¹⁴². Roku 362 pak nařídil obnovit zbořené chrámy antických božstev a vrátil jim majetek.

Stranou neponechal ani státní úředníky vyznávající Krista. Nepropustil je, ale doporučoval dávat přednost těm, kteří preferovali antické bohy.

---

¹⁴⁰ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 116, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁴¹ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 68, ISBN 55-955-83.

¹⁴² ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 118, ISBN 80-7021-386-8.

Vzhledem k tomu, že křesťany považoval za nevzdělance a blázny, zakázal jim vyučovat na veřejných školách. Tímto krokem se snažil do budoucna zabránit křesťanům v přístupu ke státním úřadům, jelikož se zde požadovalo rétorické vzdělání¹⁴³.

Julianus ve svém boji za antický charakter říše nesáhl k represím¹⁴⁴ a ani je, pokud se ojediněle objevili, neschvaloval. Křesťanství vyvracel filosoficky a ideologicky, např. spisem *Κατὰ Γαλιλαίων* (Proti galilejským).

Jelikož si byl Julianus vědom zaostávání pohanských kultů za křesťanstvím, prováděl intenzivní reformy zejména v charitativní oblasti. Každá provincie tak měla svého velekněze, který pětinu přiděleného obilí a vína musel distribuovat chudině¹⁴⁵.

Se svou snahou o změnu trendu však nemohl Julianus uspět. Pro přílišnou staromilnost, pro zahleděnost do antické tradice a podcenění síly křesťanské pospolitosti nedokázal pochopit člověka své doby¹⁴⁶, což se naplno ukázalo při jeho návštěvě Antiochie, kde byl proti svému očekávání přijat velmi nevlídně.

Ostatně představitelé nikajského směru křesťanství se Julianovi politiky obávali méně, než programu císaře Constantia. Athanaisos, odcházející z Julianova rozhodnutí po čtvrté do exilu se sloučil slovy: "*Neznepokojujte se, je to jen mráček a rychle přejde*"¹⁴⁷.

K neúspěchu obratu však jistě napomohla i předčasná císařova smrt. Během zavražďovací invaze¹⁴⁸ do Persie, která měla opět pozdvihnout prestiž římské říše, Julianus roku 363 padl a tím

---

¹⁴³ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 70, ISBN 55-955-83.

¹⁴⁴ BURIAN, Jan. *Zánik antiky*. 1. vydání, Praha: SPN, 1972, str. 64, ISBN 14-505-72.

¹⁴⁵ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 122, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁴⁶ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 348. ISBN 978-80-7381-769-5

¹⁴⁷ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 122, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁴⁸ ČEŠKA, Josef. *Římská zahraniční politika ve IV. stol. n.l. a úloha křesťanství*. SPFFBU, E 24, 1979, str. 58.

skončil poslední pokus o návrat k antickým tradicím a hodnotám.

4.3. Říšská církev a život říši na konci 4. století

Po smrti císaře Juliana jeho úředníci a důstojníci zvolili císařem křesťana Joviana, který za svou krátkou vládu zcela zvrátil Julianovu snahu. Nejprve ihned za cenu územních ústupků uzavřel mír s Peršany a po návratu do Říma vydal zákony podporující křesťanství a částečně omezující pohanské kultury¹⁴⁹. Zkraje roku 364 však Jovianus předčasně zemřel a císařský purpur oblékl podunajský důstojník Valentinianus I. Krátce na to pak jmenoval svého bratra Valenta spolucísařem v Konstantinopoli pro východ, přičemž Valentinianus z Mediolanu vládl západu a středu říše.

Valentinianus I. dosáhl řady vojenských úspěchů. Germáni, kteří po Julianově smrti získali zpět ztracenou odvahu¹⁵⁰, překročili Rýn a dobyli římskou pevnost v Moguntiacu. Valentinianus je však následně třikrát porazil a nakonec rozdrtil ve velké bitvě ve Schwarzwald¹⁵¹. Nadále však Germánským kmenům povolal, aby se při západní hranici usazovali jako osadníci.

Valentinianus rovněž roku 373 utopil v krvi povstání maurských foederatů, vedených Firmem a podporovaných sektou donatistů.

V letech 374-375 pak porazil znovu Germány, při jejich dalším masivním vpádu, tentokrát přes Dunaj.

---

¹⁴⁹ PRCHLÍK, Ivan. *Poslední pohané a jejich postavení v christianisovaném římském impériu*. Disertační práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií, 2012, str. 15.

¹⁵⁰ ZOSIMOS. *Stesky posledního Římana*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 133, 01-040-83

¹⁵¹ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 351, ISBN 978-80-7381-769-5.

Krátce na to v roce 375 však Valentinianus I. umírá raněn mrtvicí, rozzuřen protesty Kvádského poselstva proti opevňování dunajského břehu¹⁵².

V té době však již osm let drží jeho syn Gratianus hodnost augusta. Aby se předešlo možnosti uzurpace, císařský dvůr jmenoval třetího augusta, a to čtyřletého císařova syna Valentiniana II., ovšem pod poručnictvím Gratiana.

O nic méně problémů neměl za jedenáctileté vlády Valentiniana I. na východě jeho bratr Valens. Již roku 365 propukl v Konstantinopoli převrat a císařem se nechal jmenovat uzurpátor Procopius. Tento převrat však Valens, kterému zůstala věrná většina vojska, zvládl vyřešit, stejně jako odhalené spiknutí anticky smýšlejících intelektuálů. Následné nepřiměřeně rozsáhlé soudní procesy z let 371/372 měli s křesťanskou morálkou máloco společného¹⁵³.

Osudným se císaři Valentovi stalo až masivní vytlačení Gótů Hunskými nájezdníky do východní části římské říše¹⁵⁴. Vizigóti s náčelníkem Fritigernem dostali od Valenta roku 376 svolení k přesídlení, jelikož císař doufal v posílení svých obranných pozic. Římané však s Vizigóty jednali tak neomaleně, že se vzbouřili a plenili římské území.

V roce 378 došlo mezi Fritigernem a Valentem k rozhodujícímu střetu u Adrianopole, přičemž římské vojsko utrpělo strašlivou porážku a v boji padl i císař Valens.

Ve všeobecném zděšení, které zavládlo, jmenoval císař Gratianus narychlo roku 379 augustem pro oslabený východ Theodosia I., později zvaného Veliký.

Oba bratři, Valens i Valentinianus I. měli jen mlhavé představy jak spravovat říši, nebyli však bezcitní. Ačkoliv i za jejich vlády byli bezohledně vybírány daně, konfiskován

---

¹⁵² ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 141, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁵³ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 137, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁵⁴ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 352, ISBN 978-80-7381-769-5.

majetek, kolóni byli čím dál více znevolňováni a neustávaly církevní rozbroje, existovala snaha omezit daňový útlak a poskytnout lidu právní ochranu proti státním úředníkům, mezi kterými bujela korupce, zvlů a nezákonné obohacování¹⁵⁵.

Co se týče církevní politiky, Valentinianus I. netrpěl náboženskou nesnášenlivostí a západní církev měla možnost rozvíjet se bez zásahů státu. Uvnitř církve však jednotnost opět nebyla. Zejména biskup, z dnešního pohledu mající zvláštní jméno Lucifer, proslul takovým fanatismem v podpoře nicaena, že byť po smrti Valentiniana I., jeho stoupenci přestali být nazýváni křesťany a ocitli se v sektářské izolaci luciferiánů¹⁵⁶. Konfliktů nebylo ušetřeno ani město Řím, kde se strhli ostré boje o biskupský úřad mezi stoupenci diákona Ursina a Damasa a vše musel vyřešit až Valentinianus I. odesláním Ursina do vyhnanství.

Více náboženských problémů však musel řešit na východě císař Valens. Ten pod vlivem ariánského konstantinopolského biskupa Eudoxia vyhnal opět mnohé stoupence Nicaena i semiariány do exilu. Po Procopiově uzurpacii, kdy Valens přestal dočasně zasahovat do věcí církve, se však mohl z vyhnanství definitivně vrátit Athanasius a až do své smrti roku 373 zůstal biskupem v Alexandrii¹⁵⁷. Navíc roku 377 zřejmě pod vlivem Gratiana, jehož vojenskou pomoc předpokládal využít, povolil návrat z vyhnanství části biskupů lpějících na Nicaenu a omilostnil množství mnišských fanatiků.

Sám Gratianus, vychovaný rétořem a básníkem Ausoniem, hned z počátku své vlády vyhlásil amnestii a mnoho lidí se mohlo vrátit z vyhnanství, dědicům popravených osob mohl být vrácen konfiskovaný majetek a došlo k prominutí některých daňových nedoplatků. Na druhou stranu za jeho vlády byl obnoven zákaz donatistické církve a potvrzen závěr synody v Serdici z roku

---

¹⁵⁵ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 138–140, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁵⁶ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 137, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 136–137

343, který umožňoval římskému biskupovi přijmout odvolání proti jakémukoliv rozsudku jakékoliv synody, čímž byl církevní primát římského biskupa značně posílen¹⁵⁸.

Gratianův spolucísař Theodosius I. v první chvíli musel spíše než věroučné problémy řešit krizi východní části říše po adrianopolské katastrofě. Čelil tomu smlouvou s Fritigernových rivalem Atanarichem, přičemž po jeho brzké smrti jeho Vizigóti ihned přešli do Theodosiových služeb. Tato skutečnost inspirovala i Fritigernovy Vizigóty a foedus byl uzavřen i s nimi. Štědrý žold a osvobození od daní barbarských foederátů však nebyl podepřen hospodářskou prosperitou říše, vše toto tedy bylo kryto dalším daňovým útlakem, navíc římské hranice začaly být bráněny jen málo loajálními barbarskými kmeny¹⁵⁹.

Za této situace tak ekonomicky kolabovali nejen drobní podnikatelé, ale i větší samostatní výrobci a bohatství bylo soustředěno v rukou stěží jedné desetiny procenta obyvatelstva říše¹⁶⁰. Historie tak propůjčila Theodosiovi titul Veliký zřejmě jen z důvodu trvání na křesťanské ortodoxii¹⁶¹.

Theodosius I. prohlásil totiž za jediné povolené náboženství křesťanství a následně vydal zákony omezující antická kulta a tradice, které později fakticky zcela zakázal¹⁶². Třídě senátorů a zastáncům tradičních antických kultů, kteří ho v počátku považovali za umírněného, se začal jevit jako divoký náboženský fanatik¹⁶³.

Bez zajímavosti a významu jistě není i skutečnost, že Theodosius se stal posledním samostatným císařem římské říše.

---

¹⁵⁸ Tamtéž, str. 143

¹⁵⁹ ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, str. 148, ISBN 80-7021-386-8.

¹⁶⁰ Tamtéž, str. 144

¹⁶¹ GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 354, ISBN 978-80-7381-769-5

¹⁶² PRCHLÍK, Ivan. *Poslední pohané a jejich postavení v christianisovaném římském impériu*. Disertační práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií, 2012, str. 19-22.

¹⁶³ WILLIAMS, Stephen. FRIELL, Gerard. *Theodosius-The Empire et Bay*, Taylor & Francis e-Library, 2005, str.90, ISBN 0-203-98198-7.

Gratianus byl totiž roku 383 zavražděn při další uzurpacii, tentokrát velitele britanských jednotek Magna Maxima. Poté co roku 388 Theodosius uzurpátora porazil a popravil, poslal do vyhnanství i Valentiniana II. a svěřil jej do poručnictví svému důstojníkovi, Frankovi Arbogastovi. Valentinianus II. pak roku 392 spáchal pravděpodobně sebevraždu.

Theodosius I., při veškeré podpoře křesťanství, si uvědomoval nebezpečí spočívající v podrývání císařské moci církví. Obzvláště v tom vynikal církevní otec, biskup Mediolanský, Ambrosius. Vědom si své obliby dokonce prohlásil: "*Imperator intra ecclesiam, non supra ecclesiam est*"¹⁶⁴. Ani Theodosius I. nedokázal Ambrosiovi vzdorovat, po jeho odporu nepovolil znovu postavení oltáře bohyně Victorie v Římě, zabránil trestu pro křesťany dopustivších se násilí na Židech v Kalliniku a po známém thessalonickém masakru dokonce donutil císaře veřejně se kát¹⁶⁵.

Na sklonku svého panování se musel Theodosius I. vypořádat ještě s jednou uzurpací, která však přerostla do symbolického střetnutí křesťanů proti pohanům, obdobně jako v případě boje Konstantina I. Velikého a Maxentia.

Mocný Arbogast, třímající v rukách faktickou moc se sám jako Frank neodvážil přijmout hodnost augusta a proto povolal roku 392 císařem úředníka Eugenia. Poté, co Eugenius zjistil, že pro svoji podporu nezíská ani Theodosia I. ani Ambrosia, zcela se zřekl křesťanství. Překotně se v Římě obnovovaly antické kultury a hlásal se návrat k víře otců¹⁶⁶. V září roku 394 se vojska obou střetla v Julských Alpách u řeky Frigidu. Vítězství vybojoval se štěstím Theodosius I., Eugenius byl popraven a Arbogast spáchal sebevraždu¹⁶⁷.

---

¹⁶⁴ HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Českou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, str. 125, ISBN 80-85959-38-0.

¹⁶⁵ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 128, ISBN 55-955-83.

¹⁶⁶ WILLIAMS, Stephen. FRIELL, Gerard. *Theodosius-The Empire et Bay*, Taylor & Francis e-Library, 2005, str.115, ISBN 0-203-98198-7.

¹⁶⁷ WILLIAMS, Stephen. FRIELL, Gerard. *Theodosius-The Empire et Bay*, Taylor & Francis e-Library, 2005, str.118, ISBN 0-203-98198-7.

Antické kultury a tradice ztratily touto porážkou většinu stoupenců, zřejmě i z důvodu obecného mínění, že ve zmíněné bitvě seslal vítězné straně pomoc sám křesťanský Bůh, Theodosiem opakovaně vzýván.

Křesťanství tedy na konci čtvrtého století definitivně zvítězilo, zejména díky spojení státu a katolické církve. Císař Theodosius I. získal za své zásluhy o křesťanství nejen zmíněný přídomek "Veliký", ale když roku 395 zemřel, byl nad svou rakví odměněn Ambrosiem oslavnou řečí jako vzor křesťanského panovníka¹⁶⁸.

4.4 Teologické spory ve 4. století

Dominantním teologickým problémem celého čtvrtého století byl spor okolo nikajského vyznání, takzvaného Nicaena. To bylo ustanoveno prvním ekumenickým koncilem, svolaným roku 325 císařem Konstantinem I. Velikým, jako jasné vymezení proti ariánskému chápání vztahu Boha-Otce a Syna. Problematiku prvního koncilu, Nicaena a následného ústupu císaře Konstantina I. od tvrdé politiky proti ariánům, jsem však popsal již v kapitole 3.2.

Za vlády jeho synů pak roku 342 říšský koncil v Serdice západními biskupy obnovil zcela Nicaenum. Odděleně zasedající východní biskupové však preferovali formulace, které obcházely nikajské "ὁμοούσιος"¹⁶⁹.

Další říšský synod, svolaný Constantiem na popud odpůrců nicaena, se konal roku 359, přičemž západní biskupové jednali v Ariminu, východní v Seleukii. Ani zde však nedošlo ke shodě. Ortodoxní zastánci Nicaena, ani umírnění semiariáni, nehodlali

---

¹⁶⁸ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 170, ISBN 55-955-83.

¹⁶⁹ JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. 1. vydání, Praha: Česká katolická charita, 1990, str.15.

akceptovat Constantiovým dvorem vnucené koncilní usnesení o pouhé podobnosti Syna a Bohta-Otce¹⁷⁰.

Ke zlomu došlo až po smrti císaře Valense (378), kdy ariáni ztratili posledního oficiálního podporovatele. Navíc, v oblasti věroučné, významně připravili půdu pro sjednocení tři velcí kapadočtí otcové, Basileios, Grégorios (Řehoř) z Nazianzu a Grégorios z Nyssy, kteří Nicaenum zpřístupnili i pro východní církev¹⁷¹, jeho shrnutím do slov "jedna podstata, tři osoby¹⁷²".

Napětí však ještě existovalo, proto se císař Theodosius I. Veliký rozhodl svolat koncil do Konstantinopole, který byl zahájen roku 381 a byl uznán za ekumenický, byť přítomni byli jen východní biskupové¹⁷³. Ti západní zasedali téhož roku v Akvileji.

Tento koncil s konečnou platností uzavřel ariánský spor a rovněž vyřešil otázku božství Ducha svatého tím, že vyznal jeho soupodstatnost s Otcem i Synem. To vše vyústilo v nové vyznání víry, známé jako *Nicaeno-Constantinopolitana*¹⁷⁴.

To bylo v první části totožné s Nicaenem, obsahovalo však dodatek týkající se Ducha svatého. Zatímco na východě byla užívána formulace *a Patre per Filium procedit*, na západě se prosadilo znění *a Patre Filioque*. Právě západní "filioque" se stane v následujících staletích záminkou zásadních vnitrocírkevních sporů.

Významným problémem pro církev čtvrtého století byl rovněž donatistický odpor proti prorůstání státu a církve¹⁷⁵. Donatisté vznikli v africkém Karthágu roku 311 a jméno mu

---

¹⁷⁰ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 95, ISBN 55-955-83.

¹⁷¹ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 123, ISBN: 978-80-7017-064-9.

¹⁷² JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. 1. vydání, Praha: Česká katolická charita, 1990, str.16.

¹⁷³ WILLIAMS, Stephen. FRIELL, Gerard. *Theodosius-The Empire et Bay*, Taylor & Francis e-Library, 2005, str.36, ISBN 0-203-98198-7.

¹⁷⁴ LOHSE, Bernard. *Epochy dějin dogmatu*. 2.vydání, Jihlava: Mlýn, 2010, 246 s., ISBN 978-80-86498-37-9.

¹⁷⁵ Donatus & the Donatist Schism. In: [online]. [cit. 2015-02-07]. Dostupné z: <http://www.earlychurch.org.uk/donatism.php>.

propůjčil biskup Donatus, který brzy vedl ty, kteří byli nejen proti návratu během pronásledování odpadlých křesťanů do církve, ale zastávali i názor, že účinnost svátostí je závislá i na důstojnosti toho, kdo svátosti uděluje a tedy všechny svátosti vykonané osobami podezřelými z odpadlictví jsou neplatné.

Donatisté opírali svoji oblibu zejména o venkovské obyvatelstvo, které těžce snášelo útlak římských úřadů, městských podnikatelů i velkostatkářů. Církev katolická naproti tomu cílila především na romanizované vlastníky půdy¹⁷⁶.

Zakročit proti donatistům ve prospěch církve katolické se pokusil již Konstantin I. Veliký, pro tuhý odpor však neuspěl.

Roku 347 rozdrtil odpor donatistů vojensky Constans, následkem však byl jen zvýšený počet donatistických mučedníků¹⁷⁷, navíc situaci zvrátil Julianus Apostata svým omilostněním všech vyhnaných biskupů, včetně donatistů. Posílení donatisté následně podpořili o Firmovu (372) a Gildonovu (397) vzpouru, nicméně po porážkách těchto revolt ztratili své předáky a především část oportunistických donatistů přešla ke katolické církvi¹⁷⁸. Následně už byli donatisté pouze v defenzivě proti atakům státu a v pátém století vykořenění i s podporou Augustinovy ideologické ofenzivy¹⁷⁹.

Na sklonku čtvrtého století se objevil i první symptom inkvizičních praktik¹⁸⁰, kdy se obětí spojování církve a státu stal hispánský kněz Priscillianus, popravený uzurpátorem Maximem za údajné čarodějnictví a pohlavní nemravnost.

---

¹⁷⁶ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 115-116, ISBN: 978-80-7017-064-9.

¹⁷⁷ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 105, ISBN 55-955-83.

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 108.

¹⁷⁹ Tamtéž, str. 108.

¹⁸⁰ ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, str. 117, ISBN: 978-80-7017-064-9.

Srov. WILLIAMS, Stephen. FRIELL, Gerard. *Theodosius-The Empire et Bay*, Taylor & Francis e-Library, 2005, str.25, ISBN 0-203-98198-7.

4.5. Církev a její vliv na římskou říši

Nesmírně složitá je otázka vlivu křesťanské katolické církve na římskou říši. Byl pozitivní? Pokud ano, jak? Byl-li vliv křesťanství na impérium negativní, přispěl k úpadku, byl jeho příčinnou, nebo s pádem říše vůbec nesouvisel?

Je pochopitelné, že historici se na problematiku dívají různě, často se neshodují i moderní badatelé tím méně pak historici církevní, křesťanství naklonění s historiky ctící ještě antické tradice.

Autor řecky psaných pozdních římských dějin Zosimos má vcelku jasno, ačkoliv nevytvořil žádnou novou ucelenou teorii vysvětlující úpadek říše. Křesťanství upřímně nenáviděl a v odklonu Říma od antických bohů viděl příčiny ran, jenž na upadající říši dopadali, přičemž však ekonomických a sociálních problémů, které decimovaly impérium bez ohledu na křesťanství či pohanství si všímal velmi málo¹⁸¹.

Ne však každý historik ctící antické kořeny římské říše byl takto jednostranný. Významný dějepisec Ammianus Marcellinus ve svém díle křesťanství samotné nenapadá a nepřičítá mu vinu za počínající úpadek říše¹⁸².

Mnoho církevních historiků pak tvoří přímý protiklad k Zosimovi. Zejména Eusebios z Kaisareie, Sókrates Scholastikos, Sózomenos a další hodnotí křesťanství jako hlavní dějinnou sílu, oslavují houževnatost a pevnost křesťanů během pronásledování a vítězství Konstantina I. Velikého vnímají jako triumf křesťanského Boha nad bohy pohanskými¹⁸³.

---

¹⁸¹ ZOSIMOS. *Stesky posledního Římana*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, str. 297, 01-040-83

¹⁸² AMMIANUS, Marcellinus. *Soumrak římské říše*. Překlad Josef Češka, 1.vydání, Praha: Odeon, 1975, str. 12-13, ISBN: 01-026-75 .

¹⁸³ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 21, ISBN 55-955-83.

Historici moderní doby již ve svých závěrech nejsou tak příkří a vnímají složitost problematiky.

Arthur McGiffert uvádí podmínky, kdy lze konstatovat, že vliv křesťanství na římskou říši byl pozitivní. Základním předpokladem je dokázat, že říše po pokřesťanstění byla lepší než před obeznámením se s tímto novým náboženstvím. To lze zase zjistit z faktorů jako je pozvednutí běžné životní úrovně, ve velkém měřítku vylepšení společnosti, pozvednutí obecného morálního standardu a zkvalitnění občanských institucí včetně ekonomických ideálů¹⁸⁴.

McGiffert nevidí nic pozitivního na křesťanském monasticismu, který ve svém důsledku obrátil příliš mnoho z morálního entuziasmu do úplně jiného směru než službě bližním a vylepšování společnosti a státu¹⁸⁵.

Rovněž v postupném snižování počtu a důležitosti třídy otroků pro římský svět nevidí (ve shodě s dalšími badateli¹⁸⁶) v působení křesťanství, ale ve změnách ekonomických podmínkách.

McGiffert nezpochybňuje vliv křesťanství na vymizení gladiátorských zápasů, odmítá však, že toto bylo vedeno novým důrazem křesťanství na hodnotu života a zároveň pochybuje, že by si ranní křesťané vážili života více než jejich pohanští současníci¹⁸⁷ a odmítá rovněž vliv křesťanství na vylepšení pozice ženy¹⁸⁸.

Na druhou stranu McGiffert oceňuje křesťanskou charitu, která chudobu a utrpení mírnila v měřítku do té doby neobvyklém.

---

¹⁸⁴ MCGIFFERT, Cushman, Arthur. *The Influence of Christianity upon the Roman Empire*, *The Harvard Theological Review*, Vol. 2, No. 1 (Jan., 1909), s. 28-49, Cambridge University Press.

¹⁸⁵ Tamtéž, str. 29

¹⁸⁶ ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 15-16, ISBN 55-955-83.

¹⁸⁷ MCGIFFERT, Cushman, Arthur. *The Influence of Christianity upon the Roman Empire*, *The Harvard Theological Review*, Vol. 2, No. 1 (Jan., 1909), str. 30, Cambridge University Press.

¹⁸⁸ Opačného názoru je P. Katz. Srov. KATZ, B. Phillis. *A Proposed Curriculum for Raising a 4th-Century Christian Infant*, *Hesperia Supplements*, Vol. 41, 2007, *Constructions of Childhood in Ancient Greece and Italy* s. 115-127, The American School of Classical Studies at Athens.

V zásadě je McGiffert toho názoru, že křesťanství neovlivnilo žádný z klíčových faktorů uvedených výše natolik, aby mohlo být konstatováno, že život v římské říši se jeho působením stal lepší. Toto ještě podepírá argumentací o naprosté absenci jakéhokoli komplexního ideálu společenské nebo ekonomické reformy v dílech Otců čtvrtého století, kteří měli na mysli spíše církev než říši a jak v ní život proměnit k lepšímu¹⁸⁹.

Poměrně negativně se k vlivu křesťanství na římskou říši staví Michael Grant. Na úpadek římské říše mělo dle jeho názoru přímý vliv mnišství, které sehrálo destabilizující roli v situaci, kdy říše potřebovala mobilizovat veškeré lidské i materiální zdroje ke své obraně¹⁹⁰. S tím souvisí Grantovo negativní hodnocení obliby celibátu a entuziastického nadšení pro sexuální zdrženlivost, které přičítá populační pokles a tedy opět nedostatek zdrojů k obraně říše¹⁹¹. Obdobně viní vysoké církevní představitele odrazováním lidu od vojenské i civilní služby státu.

Pro úplnost je nutné uvést, že Grant se ve svém díle zabývá příčinami pádu římské říše a stejně jako připisuje některé faktory úpadku křesťanům, mnohé další přiřazuje pohanské skupině obyvatel.

Josef Češka v globálu zastává názor, že jednotou státu a církve se změnila správní struktura říše a došlo k oslabení jeho jednolitosti.

Podstatný vliv církve na římskou říši vidí v tom, jak církev ráda přijímala od státu privilegia a donace, tak nenáviděla státní zásahy do svých záležitostí. Proto se často stavěla na stranu separatistických sil, nebezpečných pro jednotu říše

---

¹⁸⁹ MCGIFFERT, Cushman, Arthur. The Influence of Christianity upon the Roman Empire, *The Harvard Theological Review*, Vol. 2, No. 1 (Jan., 1909), str. 45, Cambridge University Press.

¹⁹⁰ GRANT, Michael. *Pád říše římské*. 2. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, str. 123, ISBN 978-80-7381-770-1.

¹⁹¹ Tamtéž, str. 125

i další existenci otrokářského společenského řádu a nepřímo tak přispěla ve vytvoření podmínek pro vznik feudalismu¹⁹².

Je zřejmé, že církev nepochybně vliv na život v upadající římské říši čtvrtého století měla. Rozhodnout o jeho prospěchu či neprospěchu je obtížné a učinit jednoznačný závěr je složité pro historiky zabývající se křesťanstvím a římskou říší většinu života, natož pro bakalářskou práci.

4.6 Shrnutí

Pokonstantinovské období je charakteristické rostoucí mocí a vlivem církve, která postupně splývá s římským státem.

S výjimkou Valentiniana I., který byl považován se opravdu tolerantního panovníka a Juliana Apostaty, který se pokusil o restituci antických tradic, všichni císařové této epochy již zcela preferovali křesťanskou víru.

Je faktem, že spíše než upřímnou vírou v Krista a Boha byli vedeni politickými důvody, kdy nejprve křesťanství využili jako sjednocující faktor rozhárané říše, následně pak k prosazování svých individuálních, často sobeckých zájmů a ambicí. Tradiční římský polytheismus, byť měl stále své příznivce, nejen císaře Juliana, ale později i uzurpátora Eugenia, nedokázal čelit atraktivitě křesťanství a silné pospolitosti věřících.

Sama církev se často utápěla v neshodách, konaly se četné koncily, z nichž dva byli později označeny jako ekumenické. Byli přijaty dvě významná kréda, přičemž první se vymezovalo vůči heretickému ariánském učení a druhé to první činilo přijatelnější pro opozici. Stále zřetelněji se rozevírali nůžky mezi východními a západními křesťany, což vyvrcholilo sporem o božství Ducha svatého.

---

¹⁹² ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, str. 18, ISBN 55-955-83.

Římská říše na konci čtvrtého století ještě dokázala držet územní integritu, často však s pomocí a jedině za cenu souhlasu s usidlováním barbarských kmenů na hranicích svého území, jejichž bojovníci pak jako foederáti bránili říšské hranice. Hospodářské poměry však již žádný příznivý vývoj do budoucna neslibovali. Opět v důsledku opakovaného kolapsu měnového systému prudce poklesla koupěschopnost obyvatelstva, stále častěji bylo nutné přecházet k naturálnímu hospodářství a daňový útisk doléhal bez rozdílu na široké vrstvy obyvatel.

Všechny tyto faktory předznamenávaly nezvratný konec nejen římské říše, ale i celé antické civilizace.

ZÁVĚR

V závěru práce je již k dispozici dostatek informací, abych mohl zodpovědět klíčové otázky, nastíněné v úvodu práce.

Jaký byl vztah římské společnosti ke křesťanství během čtvrtého století?

Pro adekvátní přístup k této otázce je nutné analyzovat situaci římské společnosti a křesťanské církve již od poloviny třetího století. Zkoumaný vztah je totiž významně determinován celkovou ekonomicko-politickou situací římské říše, totiž pozvolným úpadkem slavného impéria, jenž má kořeny právě již ve třetím století.

Římský polytheismus byl sice vcelku snášenlivý, avšak v okamžiku, kdy římská říše byla z vnějšku sužována ataky nepřátel a zevnitř hospodářským úpadkem, tolerance rychle zmizela. Křesťané začali být státem a většinovou společností pronásledováni a viněni z pohrdání tradic otců a hněvu tradičních bohů.

Veškerá pronásledování však křesťané nejen přečkali, ale naopak z nich vyšli vnitřně silnější. Vyčpělé římské tradice a státní kulty navíc nepřinášely ztrápeným vrstvám obyvatel žádné východisko ani naději. Ty naopak začalo stále více obyvatel, a to nejen z chudých vrstev, nalézat právě v mladém křesťanství. Na počátku čtvrtého století tak křesťanství není již bagatelní sektou, ale rostoucí, atraktivní náboženství. To vyústilo až v zásadní zvrát, když císař Konstantin I. Veliký zavedl křesťanství jako státní náboženství. Přes vše výše uvedené šlo stále ještě o zcela nečekaný a neobvyklý krok.

Nasnadě je pak otázka upřímnosti křesťanské víry u Konstantina, ale i u jeho následovníků. Nepochybná je politická prozíravost císaře, který se snažil sjednotit říši na základě jednoho společného náboženství. Badatelé se však shodují na faktu, že přes všechn Konstantinův oportunismus při volbě křesťanství hrály roli i osobní sympatie k tomuto

náboženství, které se postupem času změnili ve vcelku upřímnou víru v Krista.

O hluboké a upřímné víře jeho synů již lze s úspěchem pochybovat. Prioritou pro ně již byla především jejich osobní moc. Ačkoliv se objevili za jejich vlády i tvrdé protipohanské zákony, prioritou bylo odstranit politické nebezpečí, které tentokrát představovali narušitelé státního římského náboženství, a tedy jednoty říše.

Za vlády císaře Theodosia I. již moc a obliba církve u veřejnosti narostla do takových rozměrů, že císař byl církevním představitelem (Ambrosiem) několikrát veřejně ponížen, aniž jakkoliv proti němu zasáhl.

Poslední otázkou pak byl problematika o vlivu křesťanství na probíhající úpadek říše římské.

Na tuto otázku v současnosti žádný z badatelů nedává jednoznačnou odpověď, pomineme-li nejstarší historiky s jejich jednoznačnými odsudky vyvěrající z jejich niterných sympatií buďto k pohanským tradicím či křesťanství. Z prozkoumané literatury lze učinit závěr, že křesťanská církev nikterak významně nepřispěla ke zlepšení života v římské říši čtvrtého století. Na druhou stranu křesťanství, respektive křesťanská církev rovněž nikterak zásadně nepřispěla k úpadku a později pádu římské říše. K němu by nepochybně na základě stále se zhoršující ekonomické situace impéria došlo i bez křesťanství.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ODBORNÝCH ZDROJŮ

Prameny:

AMMIANUS, Marcellinus. *Soumrak římské říše*. Překlad Josef Češka, 1.vydání, Praha: Odeon, 1975, 563 s., ISBN: 01-026-75.

EUSEBIUS. *Desatero knih historie církevní*. Praha: Bedřich Rohlíček v Arcibiskupském semináři, 1885, 553 s.

ZOSIMOS. *Stesky posledního Římana*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, 302 s., ISBN 01-040-83

Odborná literatura:

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila. *Stěhování národů*. 3. vydání, Praha: Vyšehrad, 2014, str.416, ISBN 978-80-7429-305-4.

BURIAN, Jan. *Zánik antiky*. 1. vydání, Praha: SPN, 1972, 114 s., ISBN 14-505-72.

ČEŠKA, Josef. *Zánik antického světa*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2000, 280 s., ISBN 80-7021-386-8.

ČEŠKA, Josef. *Římský stát a katolická církev ve 4. století*. 1. vydání, Brno: UJEP-Filosofická fakulta, 1983, 162 s., ISBN 55-955-83.

ČEŠKA, Josef. *Římská zahraniční politika ve IV. stol. n.l. a úloha křesťanství*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity, E 24, 1979, str. 57-63

FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 3. vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, 398 s., ISBN: 80-7195-082-3.

GIARDINA, Andrea. *Římský člověk a jeho svět*. 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2014, 375 s., ISBN: 978-80-7429-072-5

GIBBON, Edward. *Úpadek a pád římské říše*. 1. vydání, Praha: Odeon, 1983, 404 s., ISBN: 01-094-83.

GROH, Vladimír. *Život ve starém Římě*. 3. vydání, Praha: Jednota českých filologů, 1939, 161 s.

GRANT, Michael. *Dějiny antického Říma*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, 472 s., ISBN 978-80-7381-769-5.

GRANT, Michael. *Pád říše římské*. 2. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, 208 s., ISBN 978-80-7381-770-1.

GRANT, Michael. *Římští císařové*. 3. vydání, Praha: BB/art s.r.o., 2010, 387 s., ISBN 978-80-7381-771-8.

HANUŠ, Jiří. *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem starověku Josefem Češkou*. 1. vydání, Brno: CDK, 1998, 145 s., ISBN 80-85959-38-0.

JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. 1. vydání, Praha: Česká katolická charita, 1990, 145 s.

KINCL, Jaromír. URFUS, Valentin. SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha: C.H. Beck, 1995, str. 386, ISBN: 978-80-7179-031-0.

LANE, Tony. *Dějiny křesťanského myšlení*. 1. vydání, Praha: Návrat domů, 1996, 286 s., ISBN: 80-85495-47-3.

LOHSE, Bernard. *Epochy dějin dogmatu*. 2.vydání, Jihlava: Mlýn, 2010, 246 s., ISBN 978-80-86498-37-9.

PRCHLÍK, Ivan. *Poslední pohané a jejich postavení v christianisovaném římském impériu*. Disertační práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií, 2012.

ŘÍČAN Rudolf. MOLNÁR Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vydání, Praha: Kalich, 2008, 387 s., ISBN: 978-80-7017-064-9.

VOUGA, Francois. *Dějiny ranného křesťanství*. 1. vydání, Praha/Brno: Vyšehrad/CDK, 1997, 267 s., ISBN 80-7021-231-4

Cizojazyčná odborná literatura

BARNES, Timothy. Constantine: *Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2014, 266 s., ISBN 978-1-4051-1727-2.

BROWN, Peter. *The Later Roman Empire*. The Economic History Review, New Series, Vol. 20, No. 2 (Aug., 1967), s. 327-343, <http://www.jstor.org/stable/2592161>.

KATZ, B. Phillis. *A Proposed Curriculum for Raising a 4th-Century Christian Infant*. Hesperia Supplements, Vol. 41, 2007, *Constructions of Childhood in Ancient Greece and Italy* s. 115-127, The American School of Classical Studies at Athens, <http://www.jstor.org/stable/20066786>.

MCGIFFERT, Cushman, Arthur. The Influence of Christianity upon the Roman Empire, *The Harvard Theological Review*, Vol. 2, No. 1 (Jan., 1909), s. 28-49, Cambridge University Press, <http://www.jstor.org/stable/1507353>.

POTTER, S. David. *A companion to the Roman Empire*, 1. vydání, UK: Blackwell Publishing, 2006, 691 s., ISBN-13: 978-0-631-22644-4.

RAYNER, A.J. Christian Society in the Roman Empire. *Greece & Rome*, Vol. 11, No. 33 (May, 1942), s. 113-123, Cambridge University Press, <http://www.jstor.org/stable/640855>.

SCHAFER, Christian. *Kaiser Julian Apostata und die philosophische Reaktion gegen das Christentum*, Berlin: Walter de Gruyter, 2008, 265 s., ISBN 978-3-11-020541-1.

WILLIAMS, Stephen. FRIELL, Gerard. *Theodosius-The Empire et Bay*. Taylor & Francis e-Library, 2005, 212 s., ISBN 0-203-98198-7.

Internetové zdroje

Donatus & the Donatist Schism. In: [online]. [cit. 2015-02-07]. Dostupné z: <http://www.earlychurch.org.uk/donatism.php>

MCCLOSKEY, Niall. *Celsus as quoted by Origen*. In: [online]. [cit. 2015-01-31]. Dostupné z: <http://www.earlychristianwritings.com/text/celsus.html>

Πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον Κέλσου Ἀληθῆ λόγον Ὠριγένους τόμοι η.

In: [online]. [cit. 2015-01-31]. Dostupné z:

<http://khazarzar.skeptik.net/books/origenes/cc/gr/>

SUMMARY

Římská společnost a církev ve 4. století

Roman society and church during the 4th century

The work *Roman Society and Church in the 4th Century* deals with the relation of the Roman state and society to Christian church by means of descriptive method and contextual analysis. The problem is briefly described from the half of the third century in order to be able to understand both the crucial twist at the turn of the third and fourth centuries, but mostly the examined relations during the fourth century.

The introductory chapter is, in particular, devoted to economic-social aspects and phenomena like initial factors for further development in Roman society in the monitored fourth century.

The second chapter deals with the period described in the first chapter strictly from the viewpoint of the Christian church and its situation. At the beginning, it briefly maps the situation and persecution of Christians to 250 and at the same time acquaints with the position and organization of church before the turn of Constantine.

The third chapter is solely devoted to Constantine I. the Great in the first part, his way to seizing power, rule and church politics and the influence on the society and church itself. The second part of the third chapter familiarizes with the gradual and truly crucial growing of Roman state together with church and evaluates the consequences of this historical symbiosis.

The fourth chapter monitors the relationship of the society and church at the time of Constantine's successors, the unsuccessful attempt of the emperor Julian for reverse turn to the rule of Theodosius I. the Great. In conclusion,

the influence of Christianity on late Roman Empire in its beginning and irreversible decline is described.

In my work, I tried to primarily derive in particular from the works of contemporary authors, Czech and foreign, still I have not, on purpose, avoided also the remarks of Edward Gibbon, although modern historians may not accept his conclusions anymore.

In conclusion of this work, sufficient number of information is available in order to be able to answer crucial questions hinted in the introduction to this work.

What was the relationship of Roman society to Christianity during the fourth century?

The examined relationship is significantly determined by the overall economic political situation of Roman Empire - i.e. a gradual fall of the famous Empire rooted already in the fourth century.

Although Roman polytheism was quite tolerant, at the moment when Roman Empire was troubled by attacks from enemies from the outside and economic decline on the inside, tolerance disappeared fast. Christians started to be persecuted by the state and the majority, and accused of scorning the traditions of their fathers and the anger of traditional gods.

Christians not only survived all the persecutions but they came out of them internally stronger. It resulted in cardinal twist when Constantine I. the Great introduced Christianity as a state religion.

Another issue is the question of the sincerity of Christian faith in Constantine and his followers.

The political foresight of the emperor, who tried to unite the Empire on the basis of one common religion, is uncontested. Researchers, however, agree on the fact that regardless of all the opportunism of Constantine when selecting Christianity, personal preferences of this religion

played its role here which changed, over a time, to quite a sincere belief in Christ.

One might successfully doubt the deep and sincere faith of his followers. Their personal power was a priority for them.

The last question then was the issue of the influence of Christianity on the ongoing decline of Roman Empire.

None of the researchers nowadays give a definite answer to that. Based on the literature studied, one may at least come to a conclusion that Christianity, or Christian church, did not fundamentally contribute to the decline and later fall of Roman Empire. This would have, undoubtedly, happened even without Christianity on the grounds of the deteriorating economic situation.